

Archeologické a stavebně historické výzkumy v areálu prelatury zbraslavského kláštera v letech 1984 — 1989

ZDENĚK DRAGOUN — DANA STEHLÍKOVÁ

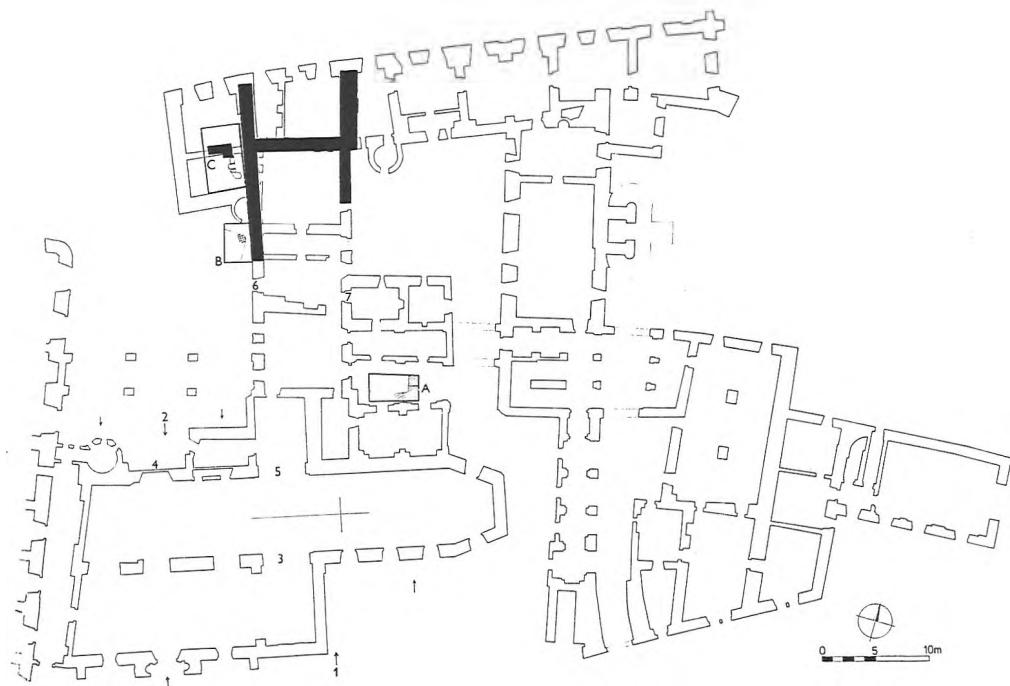
V letech 1975 — 1980 probíhal v areálu zbraslavského zámku záchranný archeologický výzkum, související s výkopy inženýrských sítí. Na základě jeho výsledků, doplněných menším plošným odkryvem v roce 1978, byl rekonstruován půdorys klášterního kostela Panny Marie (Ječný — Tryml 1983, Varhaník 1983, Benešovská — Ječný — Stehlíková — Tryml 1986, Ječný — Tryml 1987).

Další příležitost k archeologickému sledování lokality přinesla v letech 1984 — 1989 rekonstrukce barokní prelatury pro potřeby ministerstva zahraničního obchodu. Kromě dokumentace a vzorkování nálezů z výkopů inženýrských sítí byly v prvních dvou letech realizovány záchranné archeologické výzkumy na třech nevelkých plochách — severně od kostela sv. Jakuba sonda A, západně od západního křídla prelatury sonda B a v interiéru jejího severozápadního nároží sonda C. Zejména těmto plochám bude také věnována pozornost v následujícím textu. Pouze na okraji zájmu zůstanou zatím (stejně jako tomu bylo u publikací záchranného výzkumu z konce 70. let) relativně početné pravěké nálezy, dokládající osídlení lokality již od mladší doby kamenné.

Sonda A

Zkoumaná plocha o velikosti cca 480 x 260 cm využila výkopu technického zařízení, realizovaného v prosinci 1984, tedy v době pro výzkum značně nepříznivé. Výkop byl ohlášen až když byl z větší části proveden do hloubky 120 cm a narazil na hřbitovní horizont, související zřejmě s pohřbíváním u kostela sv. Jakuba. Terénní situace byla značně narušena řadou recentních zásahů (topný kanál, vedení kanalizace, výkop pro uzemnění hromosvodu). V tomto horizontu bylo zhruba ve třech úrovních zachyceno kromě druhotně rozrušených kosterních pozůstatků 11 intaktních kostrových hrobů. Všechny byly orientovány ve směru V — Z s hlavou k západu a s rukama položenými podél těla. Způsob uložení pohřbených, obložení hlavy kameny u hrobu č. 6, absence milodarů a zbytky rakví i ojedinělé nálezy zlomků keramiky v zásypech hrobů je dovolují klást do raného středověku bez jemnějšího chronologického zařazení. Jediným předmětem z hrobové výbavy byl plochý bronzový kotouček o vnějším průměru 25 mm a vnitřním 15 mm. Umístění kroužku na prsou zemřelého i nevelký zbytek silně zkorodovaného železného trnu jej dovolují interpretovat jako přezku. Snahy po vyvzorkování nálezů ze vrstev, které tento hřbitovní horizont překrývaly, přinesly pouze nevelké množství keramických zlomků z vrstvy situované 80 cm nad jeho horní úroveň. Tuhová vlešťovaná keramika stejně jako glazované střepy umožňují zařadit její vznik do 16. až 17. století.

V poněkud odlišné stratigrafické situaci byl zaznamenán dětský hrob č. 10, jehož zřetelná hrobová jáma se zahlubovala více než 20 cm pod bázi hřbitovního souvrství do našedle hnědého hlinitého písku s ojedinělými pravěkými nálezy. V nohách tohoto hrobu byl nalezen 10 cm vysoký hrnek s jednoduše rozevřeným okrajem a 10 cm širokým ústím. Podhrdlí bylo zdobeno nepravidelnou trojnásobnou vlnicí, maximální výduť těla nádoby dosahovala ve druhé třetině její výšky 11 cm. Nádobu je možné datovat do druhé poloviny 9. století. Existence hřbitova byla ověřena i východně od kostela sv. Jakuba ve

Situační plán prelatury zbraslavského kláštera. 1 — pohled na jižní stěnu kostela; 2 — pohled na gotickou část severní stěny kostela; 3 — gotické okénko; 4 — gotické okno; 5 — gotický portálek; 6 — gotické okénko s malbou; 7 — gotický portálek s kamenickou značkou č. 2. A, B, C — archeologicky zkoumané plochy. Vyčerněné zdivo představuje románskou stavební fázi zjištěnou v severní rozšířené partii stavebně historickým průzkumem SÚRPMO, v užší části archeologickým výzkumem. (Kresba J. Mourek)

výkopech inženýrských sítí v prosinci 1985.

Podél východní části jižní stěny a podél východní stěny výkopu bylo odkryto zdivo z lomových křemenců a opuky, spojované kvalitní světle šedou maltou. Jeho dochovaná partie představuje základovou část stavby, vybudované ve dvou fázích. V první fázi vznikla cca 180 cm dlouhá zeď rovnoběžkového směru, která se na východním konci sondy lomí v pravém úhlu k severu. Toto severní rameno zdiva dosahovalo délky zhruba jednoho metru a k němu bylo na spáru přizděno jeho další pokračování, zachycené v délce 80 cm a směřující dále k severu mimo plochu výkopu. Situování zdiva v rámci výkopu nedovolilo zjištění jeho šířky. Stratigrafická situace je pro hodnocení zdiva rovněž velmi nepříznivá, neboť je možné sledovat pouze vztah ke zmíněnému hřbitovnímu horizontu, jehož homogenizovaná podoba může být výsledkem dlouhodobého procesu pohřbívání v těchto místech. Z tohoto důvodu nelze jednoznačně určit vztah počátků zdejšího pohřbívání a vzniku zmíněného zdiva. Situace hrobu č. 1, který je uložen nad dochovanou partií starší fáze zdiva, zřetelně vypovídá o pokračování funkce hřbitova i po zániku tohoto zděného objektu. Odpovědné úvahy o jeho půdorysu a funkci je třeba odložit do té doby, až budou naše poznatky obsáhlejší.

Sonda B

Sonda o rozměrech 350 x 250 cm představovala při rekonstrukci prelatury jedinou

plochu, archeologicky zkoumanou od povrchu až po podloží bez zásahu stavby.

Ze staršího historického období výzkum přinesl nález severovýchodního nároží polozemnice zahloubené 70 cm do podloží, tvořeného zahliněným hnědým jemným slídnatým pískem. Z jejího zásypu byly vyzdvíženy kromě druhotně umístěných pravěkých střepů ojedinělé zlomky raně slovanské keramiky. Přímo v nároží polozemnice byla na jejím dně zjištěna destruovaná pec a západně od ní téměř kompletní nádoba pražského typu. Velikost sondy nedovolila zjistit žádný z horizontálních rozměrů polozemnice.

Zaniklá zahloubená chata byla překryta vrstvou tmavošedé písčité hlíny s uhlíky, z níž pochází poměrně početná kolekce keramiky, kterou je možné podle výskytu kalichovitých a archaických zduřelých okrajů klást do 12. století. Vzhledem k předchozímu osídlení místa nepřekvapuje příměs pravěkých a slovanských střepů.

Datování nalezené keramiky, určující dobu vzniku zmíněné vrstvy, má zásadní důležitost pro chronologické zařazení západní stěny západního křídla prelatury, jejíž základová partie tuto vrstvu protíná a představuje tedy v této situaci stratigraficky nejbližší mladší prvek. Na popsanou vrstvu nasedá šedohnědá písčitá hlína se zrnky malty, která

Pohled od západu na zkoumanou plochu A. Nahoře zalomené základové zdivo, vzniklé ve dvou fázích, dole hrob č. 10 s nádobou z 9. století v nohách. (V. Kvapil)

již překrývá 10 cm vystupující předzáklad stavby a která tedy vznikla až po její výstavbě. Zde nalezenou keramiku je možno datovat do první poloviny 13. století a nálezy z další stratigraficky mladší vrstvy, lze klást do pokročilého 13. století.

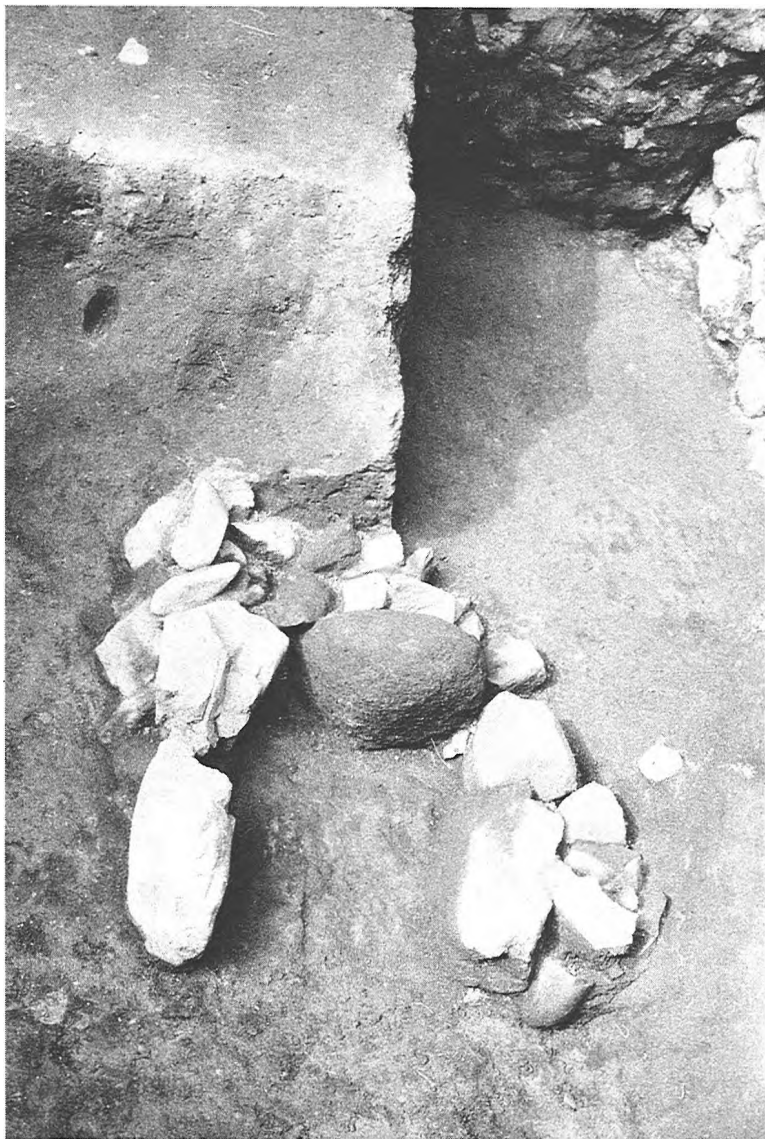
Dotčená západní zeď západního křídla prelatury, částečně odkrytá při realizaci popisované sondy, byla dále sledována při likvidaci kruhového schodiště a podezdívání základů. Tak bylo zjištěno, že její téměř 140 cm vysoká základová partie je tvořena 70 cm hlubokým, hrubě lícovaným základem, zděným na světle okrovou maltu a vystupujícím o 10 — 20 cm před linii nadzemního zdiva; zbývajících 70 cm tvořily házené lomové kameny spojené černou hlinitou výplní. Házené kameny však netvořily celou šířku základu. V jeho jádru bylo použito zdivo ukládané klasovitým způsobem s použitím nepříliš kvalitní tmavší okrové malty, tvořené velmi hrubým pískem nebo dokonce drobnými oblázky. Pod tímto základem pokračovalo do hloubky opukové zdivo s příměsí zlomků cihel a prejzů, zděné na kvalitní našedle bílou maltu, které představuje stěnu gotických sklepů. Absence základového vkopu při velmi nepravidelné vertikální linii vnější líce nasvědčuje podezdívání staršího zdiva z výkopu v interiéru.

Nadzemní partie západní zdi západního křídla prelatury byla tvořena převážně nízkými vápencovými kvádrčky, ojediněle doplňovanými hrubě opracovanými kusy pískovce a v jednom případě rozměrnou deskou sliveneckého mramoru. Dvanáct dochovaných řádků zdiva, z nichž devět bylo vysokých 8 — 12 cm a zbývajících tři dosahovaly výšky 15, 18 a 26 cm, vytvářelo 160 cm vysokou partii kvalitního románského zdiva, u něhož bylo možné na několika místech pozorovat charakteristické podřezávané spárování. Nad kvádrčkovým zdivem bylo odhaleno 90 cm lomové zdi, na kterou nasedal oblouk vyzděný z vysokých gotických cihel o rozměrech 28 x 13 x 9 cm. Neúplně dochovaný oblouk v jižní zdi severozápadního nároží prelatury byl dále k západu patrně opřen o gotický cihlový pilíř z cihel podobného formátu (28 x 13 x 8 cm) s kamenným základem. Obdélná nadzemní část pilíře měla rozměry 115 x 150 cm a jeho předzáklad byl situován o 19 cm výše než předzáklad románské stavby (196,98 m n.m.), ale v totožné stratigrafické situaci, což nasvědčuje nepříliš velkému časovému odstupu mezi těmito stavebními etapami. Zdivo uvnitř dodatečně zazděného cihlového oblouku, stejně jako zeď západně od pilíře, obsahovalo množství gotických architektonických fragmentů (výběr publikován Benešová — Ječný — Stehlíková — Tryml 1986). Při stavebních výkopech na dvoře prelatury byla archeologickým dohledem ověřena totožná nálezová situace románského zdiva i ve východní zdi západního křídla s naprosto shodnou skladbou základů, tvořenou třemi různými způsoby zdění. I zde předstupoval předzáklad o 10 — 15 cm, odlišná byla pouze jeho horizontální úroveň, zaznamenaná ve výšce 197,98 m n.m.

Keramické nálezy tu byly získány v podstatně menším množství a s výrazně nižší vypovídající hodnotou, protože výskyt chronologicky citlivějších částí nádob, především okrajů, zde byl jen výjimečný. Z vrstev starších než románská stavba, stejně jako ze spodní části zvrstvení terénu z doby po jejím vzniku, byl získán keramický materiál, který je možné hodnotit jako raně středověký bez přesnějšího časového rozlišení. Z nevelké části pravěkého zahloubeného objektu pochází torzo nádoby kultury s lineární keramikou jako doklad nejstaršího osídlení areálu zbraslavského kláštera.

V září 1985 byla realizována statická sonda u východního křídla prelatury. Hluboká základová partie i spodní část nadzemního zdiva byly výsledkem jediné stavební etapy, charakterizované užitím smíšeného zdiva s převahou opuky a ojedinělými cihlami. Z terénního horizontu předcházejícího stavbě byl získán zlomek keramiky pražského typu, z vrstev mladších pak jen ojedinělé nevýrazné fragmenty středověkého charakteru.

Kamenná pírka ve staro-
slovanské polozemnici.
Pohled od jihu. (V. Kva-
pil)

Sonda C

Z části nepodsklepená prostora v severozápadním nároží prelatury byla během stavebních úprav vytěžena v úmyslu zřítit zde nový sklep. Předem neohlášené výkopové práce proběhly z větší části v září 1984 a byly zjištěny až tehdy, když dosáhly úrovně podloží, a stratigrafická pozorování byla sledovatelná jen zcela výjimečně a torzovitě. Výkopem byla odkryta severnější partie západní stěny západního křídla prelatury, sledované již v sondě B. Charakter zdiva byl totožný — základním stavebním materiálem byly opět vápencové kvádříky. Podstatně odlišná byla ovšem niveleta mělkého předzákladu, která byla zaznamenána v úrovni o 120 cm nižší než v nedalekém soused-

Kvádříková líc západní stěny románské stavby s vertikálně sestupujícím předzákladem. Pohled od jihozápadu. (V. Kvapil)

ství. Tuto partii představovalo osm kvádříkových řádků o výšce 12 — 18 cm (výjimkou je jeden řádek vysoký 8 cm), takže ve srovnání se zdívem odkrytým v sondě B působí zde zjištěná líc masívnějším dojmem, zvýrazněným i většími horizontálními rozměry kvádříků. Zhruba uprostřed odkryté východní stěny výkopu bylo popisované zdivo přerušeno šikmou špaletou, v níž byla patrná část polokruhového pískovcového portálu, dnes zazděného cihlovými tvárnicemi. Původní rámování špalety představovaly rozměrné pískovcové kvádry, z větší části dodatečně zakryté cihlovou plentou, nesoucí rovněž cihlový záklenek. Použité cihly měly rozměry 29 x 14 x 9 cm. Kvádříkové zdivo, pokračující dále severně od portálu v odkryté délce cca 150 cm, bylo tvořeno znovu poněkud mohutnějšími kvádříky, jejichž výška dosahovala až 22 cm. K tomuto zdivu byl přizděn základový kvádr ze smíšeného zdiva o rozměrech 165 x 122 cm, který nesl torzo nadzemní partie pilíře z cihel o formátu 29 x 16 x 9 cm. Západně od kvádříkové zdi bylo zachráněno torzo zídky či podezdívky, která zřejmě lemovala zalomenou šíjovitou chodbu k portálku. Jejimi základními konstrukčními prvky byly hrubě opracované

vápencové kvádříky, kumulované v partii nároží. Jejich výška dosahovala 20 — 25 cm a ohlazení na rohu dokládalo delší dobu funkce této konstrukce. V méně exponovaných místech (nebo v základové partii) byla zídka vyzděna z lomového kamene. V rovnoběžkové partii vstupní šíje byly odkryty zbytky stupňů vyložených kameny; pokračování konstrukce směrem k západu bylo porušeno zrušeným vstupem do stávajících sklepů od jihu. Přímě proti pískovcovému portálku navazovaly na popisovanou zídku tři rozměrné vápencové bloky, na horní straně značně ošlapané. Jejich umístění nasvědčuje existenci dalšího přístupu k portálku, tentokrát nikoli zalomeného, ale přímého. Stavbou odtěžený historický terén i s možnými dalšími konstrukčními prvky neumožnil jednoznačně určit, zda jde o dvojici komunikačního spojení nebo (pravděpodobněji) o jeho dvě nesoučasné fáze. Mezi zídou a špaletou vstupu zůstalo zachováno torzo dlažby z pálených dlaždic formátu 20 x 20 cm. Výhradně pravěké a raně středověké keramické nálezy pocházejí ze dvou vrstev pod nimi. Podobná keramika ve větším množství byla získána ze zvrstvení terénu ve stupňovité partii vstupní šíje. Zachycené vrstvy souvisely zřejmě se vznikem této konstrukce a nejmladší střepy patrně pocházejí z doby po polovině 13. století.

V souvislosti s novým podsklepováním sledovaného prostoru bylo na konci října 1984 odstraňováno a okamžitě podezdíváno nepříliš soudržné zdivo ve východní části jižní zdi. Při této příležitosti bylo možné sledovat návaznost kvádřikového zdiva s odlišnou úrovní předzákladu. Jednotlivé řádky nadzemního zdiva plynule pokračují, předzáklad spadá v nepravidelné svislici. Nejpravděpodobnějším vysvětlením této nepravidelnosti základové partie zdiva je překonávání výrazné terénní nerovnosti, v níž terén spadal poměrně příkře k severu, tzn. k původnímu řečišti Berounky, zdůrazněné navíc existencí šíjového vstupu.

Protože v době záchranného výzkumu byla již známá existence románského prostoru v sousedství zkoumané plochy (Horyna 1984), byl detailně posouzen suterén západního křídla prelatury, do něhož ústil odhalený portálek, zaznamenaný z interiérové strany stavebně historickým průzkumem SÚRPMO (Horyna — Lancinger 1982, 102). Při této příležitosti bylo konstatováno (za aktivní účasti P. Sommera, jemuž na tomto místě děkuji), že východně od zazděného půlkruhového kvádřikového výklenku v severní zdi, zjištěného stavebně historickým průzkumem (Horyna 1984, 178), je patrný porušený a zazděný další výklenek o obdobných rozměrech a stejné skladbě, ponechávající mezi oběma 60 cm široký sloupec zdiva z vápencových kvádříků. Zatímco předpokládaná existence jednoho půlkruhovitě zaklenutého otvoru v románské zdi vedla k jeho interpretaci jako velkého portálu (Horyna 1984, 178), je po zjištění druhého nutné uvažovat o arkádovém propojení mezi dvěma románskými prostorami. V interiéru tohoto sklepa se z románské stavební fáze prezentuje dále pouze zmíněný pískovcový půlkruhovitý portálek; románské jádro východní a západní zdi je úplně zakryto přízdívkami, nesoucími gotickou valenou klenbu. Tato klenba je na severní čelní straně přizděna na spáru k románské zdi se dvěma arkádovými otvory, směrem k jihu pak chybí jakékoliv stopy po románských konstrukcích¹.

Vyhodnocení nálezů

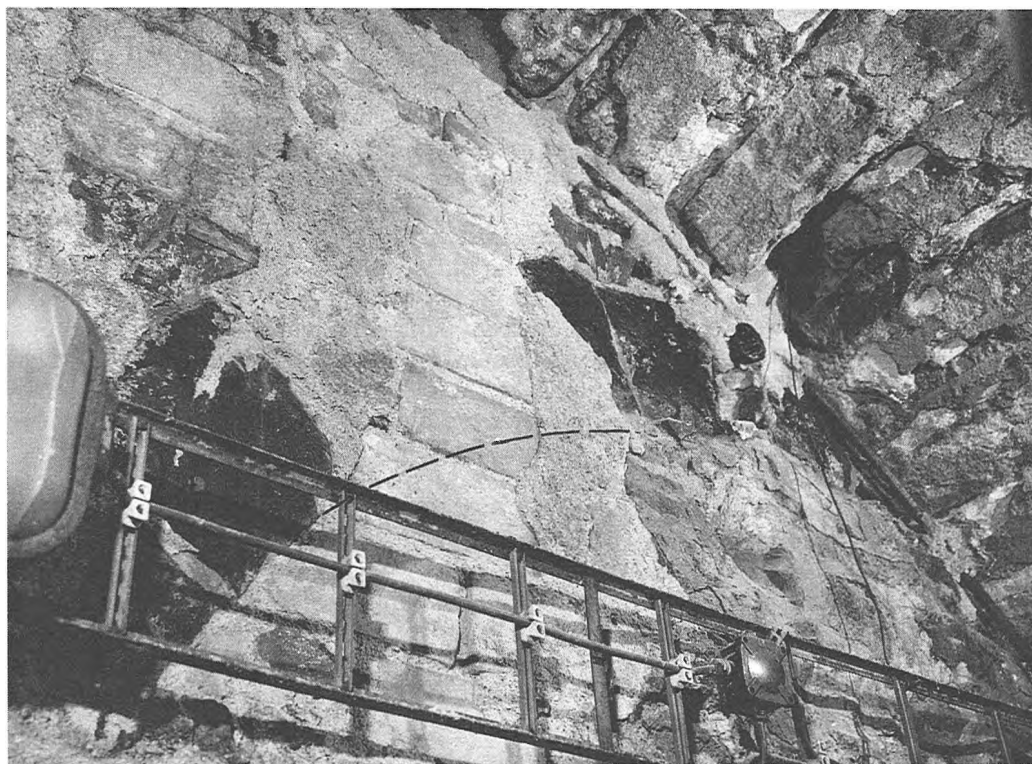
Přínosem záchranného archeologického výzkumu, který proběhl v areálu zbraslavského zámku ve druhé polovině 80. let, je kromě dalších reliktiů pravěkého osídlení lokality i zjištění obytného objektu s keramikou pražského typu, dokládající stabilní osídlení areálu již v době prvních Slovanů. Nezdobená, v ruce robená keramika, náleží zřejmě k staršímu horizontu, spojovanému s příchodem Slovanů na naše území a datovanému do 6. století (Zeman 1966, 189; Pleinerová 1975, 69). Ojedinelý výskyt hradištní keramiky, doplněný i staršími nálezy uchovávanými dříve ve zbraslavském zámku

Západní oblouk románské arkády v suterénu prelatury. Pohled od jihovýchodu. (R. Maleček)

(Sláma 1977, 234, tab. XLVI), nasvědčuje sídelní kontinuitě i v následující době. Důležitým dokladem je hrob datovatelný do druhé poloviny 9. století a situovaný do míst, která zachovávají funerální funkci i později v raném středověku. Interpretace zdiva, zaznamenaného v sondě A je v současné době nejasná. Orientace delší zachycené zdi ve směru východ — západ a těsné sousedství kostrových hrobů nevylučuje mezi interpretačními variantami ani úvahu o pozůstatcích sakrální stavby s kontinuitou pohřbívání po jejím zániku.

Nejzávažnějším objevem je zjištění románské stavby v dnešním západním křídle barokní prelatury. Románská partie v jejím severozápadním nároží byla odhalena stavebně historickým průzkumem ve sklepech (Horyna 1984) jako část pravoúhlého kvádřikového prostoru. Zdivo, odkryté záchranným archeologickým výzkumem, prodlužuje románskou stavbu dále k jihu minimálně o 11 m a naznačuje, že pravděpodobně celé západní křídlo prelatury může ve zdivu skrývat pozůstatky románského kamenného objektu, jehož vznik je možné na základě keramických nálezů klást do konce 12. století nebo počátku 13. století. Ukončení stavby na jihu ani na severu zatím neznáme. Protože ve výkopech inženýrských sítí situovaných kolmo k severní frontě barokní prelatury nebylo zachyceno žádné zdivo, je možné severní zakončení románského objektu předpokládat ve hmotě stávajícího severního průčelí. Není vyloučeno, že směrem k jihu mohla stavba zaujímat celou plochu, vymezenou dnes gotickými sklepy pod západním křídlem prelatury a dosahovat tak do těsného sousedství či přímého kontaktu s hypote-

Východní oblouk románské arkády v suterénu prelatury. Pohled od jihozápadu. (R. Maleček)

tickým sakrálním objektem, jehož součástí by mohlo být zdivo odkryté v sondě A. Vstup nebo jeden ze vstupů do interiéru budovy zajišťoval ze západní strany pískovcový portálek o světlosti 160 cm, před kterým byl zvenčí obezděn stupňovitě upravený šijovitý nástupní prostor. Severní část románské stavby upoutává pozornost větší šířkou i extrémní polohou na poměrně příkrém svahu mezi terasou a říční nivou. Z tohoto hlediska je možné uvažovat o této partii jako o mladší. Existenci fází románské výstavby objektu nasvědčuje i komplikovaný způsob jeho založení se třemi odlišnými formami zdění základů. Klasovitě uspořádaný základ by mohl náležet ke starší fázi, ať již představuje zbytek kamenné stavby nebo spíše podezdívku dřevěné budovy, nahrazené později kvádřikovým objektem o stejné šířce. Tato stavba zasahovala částečně do svahu terasy nad říční nivou, odkud také vedl vstup do jejího interiéru. Širší nejsevernější partie vznikla nejspíše ve stejné fázi, protože ostění arkádových otvorů nejsou do kvádřikové zdi dodatečně prolomena a počítají již v době stavby s existencí dalšího severního prostoru. Jádru starší fáze bylo zřejmě při přestavbě kvalitněji vyzděno a současně prodlouženo k severu, při čemž severní část (nejméně dvouprostorová) měla oproti jižní odlišnou úroveň podlah.

Třetí stavební fázi představuje lomové kamenné a cihlové zdivo nad kvádřikovou partií západní zdi západního křídla prelatury. S těmito úpravami souvisí patrně i vyzdění cihlových pilířů na kamenných základech v prostoru dnešního severozápadního nároží prelatury. Funkce tohoto částečně či zcela otevřeného prostoru zůstává nejasná,

problematické je i jeho datování. To se může opřít pouze o stratigrafickou situaci, která nepředpokládá vznik ve větším časovém odstupu po kvádříkové stavbě. Z těchto důvodů je možné tyto úpravy klášteru ještě do průběhu 13. století, podobně jako suterénní prostor v severní části severozápadního nároží (Horyna — Lancinger 1982, 122).

Protože všechny popsané stavební etapy jsou starší než zbraslavský cisterciácký klášter, je nutné si připomenout nejstarší dějiny lokality. Tyto dějiny se vyznačují několikerou změnou majitele a sahají do začátku 12. století.

Podle Zbraslavské kroniky nejmenovaný český kníže věnoval Zbraslav kladrubskému klášteru (FRB IV, 48). Listina hlásící se k roku 1115 označuje za donátora Vladislava I. (CDB I, č. 390, 396). Písemnost je ovšem falzem 13. století, nicméně může být obsahově správná. Kromě Vladislava I. je někdy zmíněný kníže ztotožňován i s Vladislavovým předchůdcem Svatoplukem (Zbraslavská kronika, 84, pozn. 3). Z textu kroniky vyplývá, že na darovaném místě již existovaly nějaké stavby, obnovené kladrubskými mnichy (FRB IV, 49). V majetku kladrubského kláštera se Zbraslav nacházela ještě na přelomu let 1234 — 1235 (CDB III/1, č. 101, 117n), ale za biskupa Jana (v uvedených souvislostech nepochybně za Jana III. z Dražic, který byl biskupem v letech 1258 — 1278) ji výměnou za jiné statky získalo pražské biskupství (FRB IV, 49). V roce 1268 přešla Zbraslav další směnou do rukou Přemysla Otakara II. (RBM II, č. 620, 240), který zde vybudoval lovecký dvůr opatřený věžemi a snad i kamennou hradbou (FRB IV, 49). Jeho nástupce Václav II. pak místo roku 1292 definitivně daroval cisterciákům ke stavbě jejich kláštera, nazvaného Aula Regia (FRB IV, 53). Stávající budovy byly okamžitě opraveny pro potřeby mnichů (FRB IV, 52). Za zmínku stojí i ta skutečnost, že před vybudováním klášterního kostela sloužil bohoslužbám (FRB IV, 79) i pohřbům Václavových potomků (FRB IV, 255) kostel sv. Jakuba, jehož původní stavbu je možno připsat předchozím majitelům Zbraslavi, nejspíše již kladrubským benediktinům.

Datujeme-li objevené románské zdvo do období přelomu 12. — 13. století, pak musí náležet rádovému domu kladrubského kláštera. Šlo zřejmě o obdélný kamenný jednotrakt s delším poledníkovým rozměrem a s poněkud širší partií na severním konci. Extrémní umístění této části budovy do svahu mezi terasu a říční nivu dovoluje uvažovat o tom, že severní rozšířené zakončení objektu vzniklo dodatečně a že jeho situování na příhodnějším jižním konci traktu bránila existence jiné stavby. Takovou stavbou by měl být s největší pravděpodobností kostel, který je nutné u řádových budov předpokládat. Přesně nedatovatelné rané středověké hroby v těchto místech jsou s uvedenou hypotézou v souladu, stejně jako výzkumem zjištěná dlouhodobá tradice pohřbívání v okolí. Protože u stávajícího kostela sv. Jakuba nebyly zjištěny relikty předcisterciácké stavební etapy (viz výsledky stavebně historického průzkumu v dalším textu), je třeba pozůstatky starší stavební fáze sakrální stavby hledat v jeho nejbližším sousedství. Odkryté zdi v sondě A mohou s existencí kostela souviset, jejich torzo zatím neumožňuje dát na otázku konkrétního místa a dispozice sakrálního objektu přesnou odpověď. Nepatrné pozůstatky předpokládané starší fáze stejně širokého a na severní straně kratšího jednotraktu mohou náležet starší etapě kladrubských budov nebo dokonce prvotní knížecí zástavbě lokality. Spíše než zbytky kamenné stavby představují asi podezdívku dřevěných konstrukcí.

Cihlové zvýšení kvádříkové budovy a její otevřená přístavba na pilířích v severozápadní části patrně souvisí s úpravami Přemysla Otakara II. zmíněnými v písemných pramenech. Záchranný archeologický výzkum nemohl řešit otázku případné ohradní zdi přemyslovského loveckého dvorce ani se přímo nedotkl míst, do kterých byl geofyzikálním měřením lokalizován příkop (Bílý 1982, Horyna 1984, 180). Bude-li jeho umís-

tění v budoucnu potvrzeno (autor zdejší akci označuje za nejtěžší případ geofyzikální radiolokační metody — Bílý 1982, 2), pak by tento příkop obíhal zděné stavby ve velmi těsném sousedství a opisoval jejich zalomený půdorys s delší poledníkově orientovanou stavbou klášterního charakteru a kratším rovnoběžkově umístěným kostelem. Řešení otázky příkopu, přesného rozsahu kladrubských klášterních budov i konkrétní lokalizace kostela zůstává úkolem dalšího výzkumu. Důležitým výsledkem dosavadní záchranné archeologické akce je zjištění románské architektury, významné rozsahem i provedením, která by měla najít své pevné místo mezi románskými řádovými stavbami přemyslovských Čech. Samozřejmou součástí její historické rehabilitace by mělo být i důstojnější využití suterénních prostor, v nichž románské arkády a portálek tvoří honosnou dekoraci výměňkové stanice.

Z. D.

Stavebně historický průzkum kostela sv. Jakuba

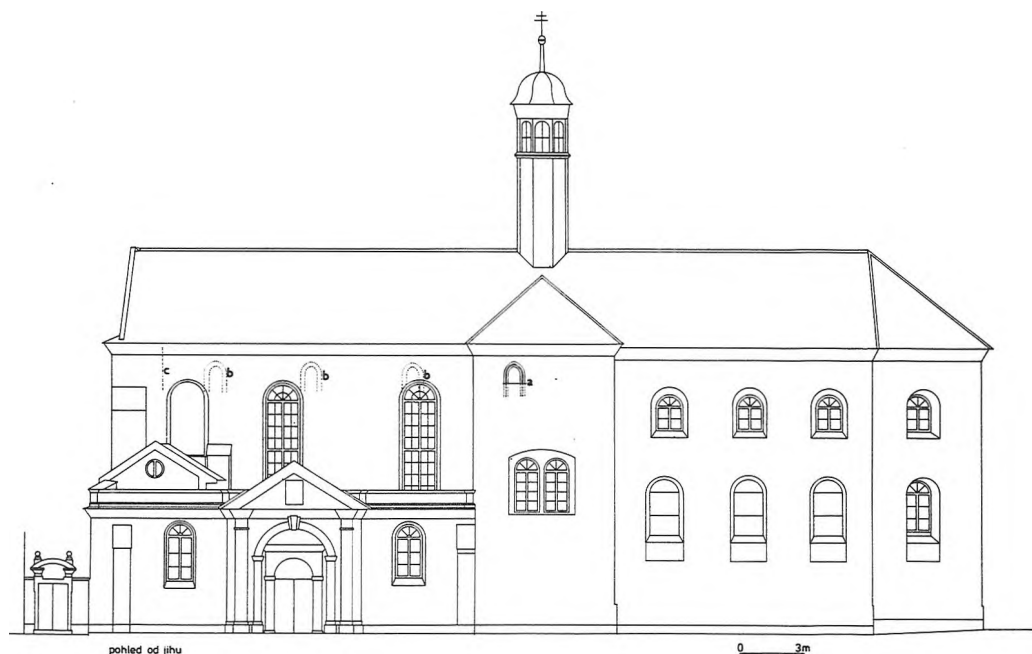
Od ledna 1988 do září 1989 probíhala obnova fasády farního kostela sv. Jakuba na Zbraslavi. Stavební podnik umožnil — až na výjimky — provádění stavebně historického průzkumu². Otłoukání omítky postupovalo od východu směrem na západ. V presbytáři a na všech třech stěnách jižního křídla transeptu bylo odkryto smíšené zdivo, v němž převažovaly lomový kámen (opuka, méně pískovec a břidlice) a vysprávky z cihel různého formátu. Na více místech bylo užito architektonických článků gotické profilace: 29 z nich bylo dokumentováno (26 opukových, 3 ze zelenošedého pískovce³), tři vyjmuty a ostatní ponechány na původních místech. Všechny zmíněné články a jejich zlomky byly užity druhotně, nejčastěji ke zpevnění exponovaných částí stavby — pod korunní římsou, v armování nároží transeptu a nároží presbytáře (na J, JV, SV). Na několika místech byly kamenné fragmenty zazděny nahodile, bez uspořádání, vždy výše než 2,5 m nad zemí a v horní polovině zdi směrem vzhůru přibývaly. Původem jsou to ponejvíce rámuující články — dveřní a okenní ostění, přípory a žebra, jen ve třech případech výjimečná tloušťka a profilace kamenů dovoluje usuzovat, že šlo o pilíře mezilodní arkády hlavního (mariánského) kostela nebo o pilíře ambitu. Dva obdobné fragmenty pilířů mají rýhou naznačenou osu, osově souměrný profil s okosením, výžlabkem, oblounem a klínovitým zakončením i shodnou kamenickou značku tvaru rovnoramenného kříže (č. 7, 10). Jsou tvarově subtilnější — stylově pokročilejší — než žebra svatoanežského ambitu (Mencl 1951, tab. III/5). Další dva zlomky pilířů obdobně profilované a opracované zubákem stejně výrazně jako předchozí články (č. 9), mají kamenickou značku tvaru T, jaká byla ve Svatováclavské kapli připsána Parlěrově huti (Vítovský, 1991)⁴.

Nejpočetnější jsou ploché nebo ostroúhle tvarované fragmenty ostění, ukončené odsazeným oblounem nebo dvěma ústupkovitě uspořádanými pruty spojenými výžlabkem. Ve čtyřech případech nesou výrazné stopy polychromie v barvách tmavě zelené, červené a žluté, jež se shoduje s barevností fragmentu oblouku (arkády či okna) s tesaným stočeným listem ve cviklu, který byl nalezen roku 1986 ve výkopu na terase severně od prelatury.

Cihly v popsané části kostela sv. Jakuba byly použity k rámování oken a zazdívám. Tři okna (zakreslená na vedutě již roku 1715) s polokruhovými záklenky na JV, V a SV stěně presbytáře jsou zazděna úplně, další tvarově shodná okna na jižní stěně presbytáře byla druhotně zmenšena a uprostřed předělána vyzdívkou, takže dnes tvoří dvojice malých okének. Sdružená okénka v transeptu byla prolomena pravděpodobně až při zvětšování panské oratoře roku 1870 (Horyna — Lancinger 1982, 20). Pod dnešní omítkou na východní stěně presbyteria byly objeveny mezi záklenkem zazděného okna

Kostel sv. Jakuba — jihovýchodní náročí transepu, zazděné gotické fragmenty dveřního ostění a pilíře. Stav v březnu 1988. (V. Kvapil)

Jižní fasáda kostela sv. Jakuba, výsledky průzkumu: a — dochované gotické okno kryté transeptem, b — stopy zazděných gotických oken, c — spára oddělující gotické cihelné zdivo od pozdější stavby. (Zaměření a kresba J. Mourek)

a korunní římsou stopy dvou rytých soustředných polokružnic o poloměru 60 a 80 cm, uzavřené nahoře vodorovnou linkou, místy plošně malované bílou a žlutou barvou. Pravděpodobně šlo o zbytky slunečních hodin ze 17. nebo 18. století, jaké se dochovaly například v pražském Klementinu.

Severní a jižní obvodová zeď kostela západně od transeptu se od popsaných východních partií odlišuje skladbou zdiva a charakterem zdění. Jižní stěnu zhruba ze dvou třetin zdola zakrývá přístavba boční lodi, takže fasádu nebylo možné zkoumat, v horní části se podařilo omítku odkrýt jen v jednom úseku mezi záklenkem stávajícího okna (prvního zprava, tj. od východu) a korunní římsou: Zdivo je cihlové z gotických cihel o formátu $24 - 25 \times 16 - 18 \times 7 - 8$ cm, záklenek okna porušil část zazděného menšího okénka s ostěním z cihelných tvarovek. Stěna se dala lépe zkoumat z druhé strany, z krovu kostela. Zde se ukázalo, že úsek cihelné zdi je intaktní v délce nejméně 21 metrů, má pravidelnou střídavou vazbu (tzv. Wechselverband), v níž se střídají běhoun a vazák. Směrem na východ tato zeď sahá až po transept a od výše popisovaného smíšeného zdiva presbytáře ji odděluje svislá spára. Směrem k západní obvodové zdi není spára tak zřetelná, protože horní partie zdi mají cihelné vyzdívky. Popsaná cihelná stěna byla původně členěna čtyřmi okénky (po čtvrtém pouze stopy) ve vzdálenosti 3 — 3,25 m od sebe. Okénka jsou zděná z cihelných tvarovek, tři z nich byla dvakrát druhotně zazděna. Nejprve byl uvnitř záklenku ponechán kruhový otvor ve funkci větracího okénka o průměru kolem 15 cm, později (při poslední úpravě stávajících oken kolem roku 1740

— 1785) byl i ten zazděn. Nejvýchodnější třetí okénko zastínila pozdější přístavba transeptu, proto zůstalo neporušeno. Jeho ostění tvoří cihelné tvarovky vně jemně profilované (výžlabek — pravouhlý roh — výžlabek), zevnitř je ostění tvarováno pouze pravouhlým ústupkem. Výškový rozměr okének nelze zatím stanovit, protože na vnější fasádě se spodní partie jejich ostění nepodařilo ověřit a zevnitř je částečně překrývají čela pozdějších kleneb. Při šířce 60 cm dosahují analogická okénka cisterciáckých klášterních kaplí výšky 150 až 300 cm⁵. Dokumentovaná výška zbraslavských okének kolem 80 cm tedy zachycuje pravděpodobně necelou horní polovinu. Neporušený hladký povrch jediného dochovaného segmentového záklenku dokazuje, že okna — stejně jako v Pláších a ve Vyšším Brodě, na rozdíl od Zlaté Koruny — neměla kružby.

Pod omítkou severní chrámové stěny průzkum odkryl opět smíšené zdivo, jeho skladba se však od popisovaných partií přesbytáře a transeptu liší. Od stávající úrovně terénu až do výšky 9,5 metru sahá lomové opukové zdivo zpevněné opukovými kvádříky různých rozměrů. Žádný ze zlomků není druhotně použitým článkem s gotickou profilací. Zhruba od osmého metru výše je zdivo prokládáno místy deskami a zlomky z tmavošedé břidlice, která na dvou místech tvoří obklad nepravidelných oválných otvorů, druhotně vyzděných gotickými cihlami. Po vybourání cihel se za jedním z otvorů objevila dutina nepravidelného tvaru, jež se směrem dovnitř rozšiřuje, má v síle zdi (cca 50 cm) šířku cca 60 cm a výšku kolem 50 cm, která byla zčásti vyplněna obilím. Pravděpodobně šlo o zásobárnu v existenčně nejisté (válečné?) době. Podle tvaru dutiny a podle značně nepravidelně kladených a z líce zdiva vyčnívajících kamenů i cihel soudíme, že dutiny byly vylámány do zdiva druhotně, a to zevnitř.

Od výšky zdiva 9,5 metru směrem vzhůru navazuje přesně kladené zdivo z gotických cihel o rozměrech 24 — 25 x 16 — 18 x 7 — 8 cm v pravidelné střídavé vazbě až po korunní římsu. Stěna nese stopy tří etap prolamování okenních a dveřních otvorů. Z nejstaršího okna (či portálu) se dochovalo jen pět opukových článků a druhotná cihlová vyzdívka otvoru, opět porušena shora stávajícím oknem a zdola zazděným portálem. Svislé rámuující články tohoto nejstaršího otvoru jsou osově symetrické, tesané z opuky. Profilace se shoduje se čtyřmi zlomky zazděnými druhotně v transeptu: okosené ostění s výžlabkem a oblounem směrem dovnitř. Po levé (východní) i pravé straně se dochovaly dva články nad sebou, po pravé straně nahoře ještě nasedá další článek — zhruba trojboká hlavice s vinným listem, tesaným ve vysokém reliéfu a na dvou místech prolamovaným. Jeho plastické promodelování a struktura žilnatiny upomíná na naturalistický dekor klasické české gotiky ze 60. — 70. let, v obrysu a sumárním pojetí se však přibližuje schématickým listům ze závěru 13. století, například z portálu refektáře zlatokorunského kláštera. Hlavice převádí svislé ostění do lomeného oblouku, na ni navazující článek však má natolik osekáný profil, že nelze přesně rekonstruovat úhel zakřivení oblouku. Vrchol tohoto — pravděpodobně hrotitého — oblouku je zničen dolním okrajem stávajícího okna a jeho cihelnou špaletou. Dochovaná šířka otvoru 2 m umožňuje odhadnout výšku zhruba na 4 až 7 m podle toho, zda šlo o okno nebo portál. To nelze rozhodnout, protože celá spodní partie je porušena pozdějším vchodem, který byl druhotně opět zazděn. Odhad původních rozměrů tohoto gotického otvoru zakládáme na analogiích ze tří českých cisterciáckých staveb. Na nich nacházíme současně použitá jak malá okénka typu zbraslavských, tak velká okna, a to v nestatečné výši. Ve dvou případech jde o patrové stavby s velkými okny v přízemí a malými v patře⁶ a ve dvou případech dokonce o zvláštní stavební typ patrové kaple⁷. Tento jev se nám zdá být důležitý pro interpretaci zbraslavského kostela sv. Jakuba. Přeneseme-li totiž situaci nalezených malých gotických okének z jižní stěny na severní stěnu a doplníme-li přibliž-

nou výšku oken malých i velkého okna podle uvedených analogií, zjistíme, že předěl mezi opukovým a cihlovým zdívem na severní stěně přesně odpovídá úrovni podlahy patrovy kaple. Je-li tato rekonstrukce správná, pak by zbraslavská patrová kaple na severní straně neměla v patře okénka, pouze dochovaný portálek (o němž pojednáme později) a přízemí by patrně osvětlovalo jediné okno. O podobě jižní stěny v přízemí zatím nic nevíme, situaci snad vyjasní chystaná obnova interiéru kostela. Existenci patra lze logicky vysvětlit také druhotné zřízení spižírny v osmimetrové výšce. Její situování by odpovídalo úrovni klenby přízemku či podlaže patra a přístup k ní by až do zrušení patra nebyl problematický.

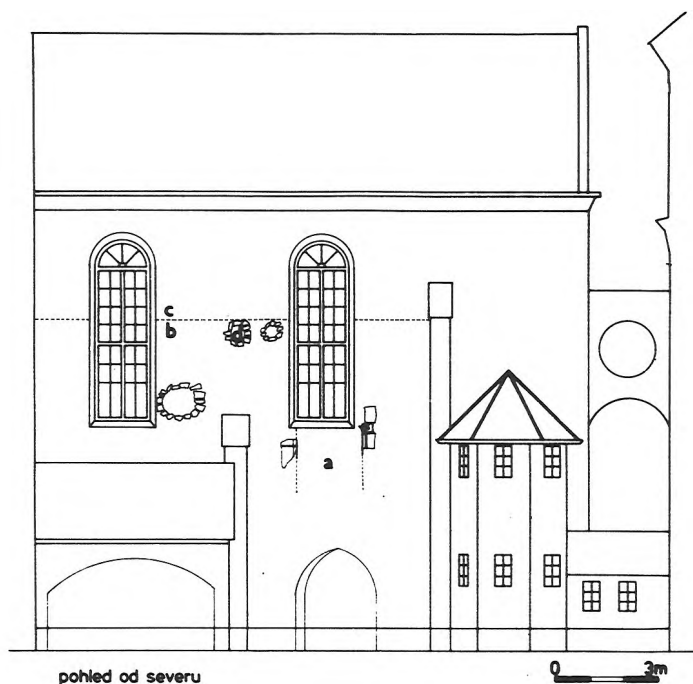
Na gotický původ kostela a blíže neurčený počet okének upozornil poprvé Viktor Kotrba ve své nepublikované disertační práci o české cihlové architektuře (Kotrba 1951, 218 — 219). Za gotickou považoval loď v délce 21 m bez čelních stěn východní a západní. O oknech soudil, že „.... vnitřní líc ... má jednoduchá zkosená ostění, ve kterých se zachovaly ještě otvory pro dřevěné závory“. Kotrba z této domněnky a ze zdánlivě malých rozměrů okének vyvozoval, že budova sloužila profánním účelům a spojoval ji se zprávou Zbraslavské kroniky o existenci klášterní nemocnice. Chránová funkce se mu pak jevila druhotná až po „přenesení patrocinia ze starší kaple“. Tato Kotrbova hypotéza se bez prověření opakovala i v pozdější literatuře (Kuthan 1983, 270; Horyna — Lancinger 1982). Vysekání žlábků do okenní špalety platilo jako podmínka pro upevnění skel v velkých — několikametrových — oken, protože tam pouhé zajištění skel kovovými skobami v bodech nestačilo. Při větru by se tlak v ploše rozkládal nerovnoměrně a hrozilo by popraskání skla. To ovšem neplatí pro malá okna se skly o šířce kolem 40 — 60 cm a výšce kolem 80 — 100 cm. Absenci žlábků můžeme doložit příkladem oken závěru kostela na cisterciáckém panství v Žebnici u Plas (včetně dochovaných sklomaleb o rozměrech 30 x 59 cm). Okna se skly o rozměrech 40 x 60 cm, přisazenými k pravoúhlému ústupku namísto žlábků, jsou dochována v komorách nad chórovými kaplemi cisterciáckých kostelů ve Vyšším Brodě a v Plasích, v královské kapli v Plasích a pravděpodobně i v patře kaple Andělů strážných ve Zlaté Koruně. Nevidíme tedy důvod, proč by zbraslavská okénka nemohla být původně zasklená a navíc (nebo druhotně) chráněná závorou, jejíž stopy našel V. Kotrba.

Proti Kotrbově hypotéze svědčí zvyklost mnišských řádů situovat nemocnici mimo jádro kláštera — neznáme jediný příklad nemocnice „vkličené“ mezi klášterní kostel a prelaturu. Izolace byla nutná z důvodů hygienických; existence zbraslavské nemocnice se ve Zbraslavské kronice připomíná v témže desetiletí, kdy se rozšířil mor (Zbraslavská kronika 1976, 220, 302), což samo o sobě muselo vést k odloučení špitálu od konventu. V této souvislosti upozorňujeme na dodnes užívané místní označení „Ke špitálu“ pro ulici vedoucí vně klášterního areálu od zbraslavské silnice k Vltavě.

Dále se dostáváme k problematické dispozici kaple, tvaru presbytáře, k situaci kaple vzhledem k panskému sídlu, k určení stavebních etap a datování. Kotrbovi (Kotrba 1951, 119) se tvar presbytáře jevil jako nápodoba původního, což nepokládáme za zřejmé.

Zmiňovali jsme již spáru mezi jižní gotickou obvodovou zdí a pozdějším presbytářem; přesně v téže situaci nacházíme svislou spáru na severní stěně, severní křídlo transeptu propojuje s kaplí v patře drobný portálek s opukovým ostěním s okosenými hranami. Jeho chybějící překlad můžeme podle fragmentu pravoúhlého profilu v rozích portálku doplnit na vodorovný nebo sedlový. Obvodové zdi severního křídla transeptu se jako příčná loď jeví až na veduté z konce 18. století. Jejich nejhořejší asi dvoumetrové úseky byly přizděny ke kostelu na spáru později, pravděpodobně roku 1842 (Horyna — Lancinger 1982, 20). Nižší partie zdi tohoto křídla transeptu bohužel nebylo umožněno

zkoumat při obnově východní stěny, nýbrž teprve po odkrytí omítky západní stěny. Do výše 5 m od země je stěna zděna z nepravidelně tesaných a nepravidelně kladených opukových kvádrů různé velikosti, v nižších partiích až do rozměru 50 x 30 cm. Nad opukovým zdivem následuje pod sdruženým okénkem asi 60 cm vysoký úsek zdi z nepálených hlíněných cihel, jímž bylo toto okno pravděpodobně druhotně zmenšeno. Ostatní odkryté části této zdi jsou ze smíšeného zdiva s četnými vysprávkami. Dosavadní zjištění románského a gotického zdiva ve středním traktu prelatury (Horyna — Lancinger 1982; Horyna 1984, 177 — 178) a situace portálku v patře na severní straně kaple dovolují předpokládat původní spojení kaple s panským sídlem z této strany. V přízemí (v sakristii) návaznost nebylo možné prozkoumat. Žádný z nalezených fragmentů architektury kaple nás ovšem neopravňuje klást tuto stavbu do doby starší než gotické.

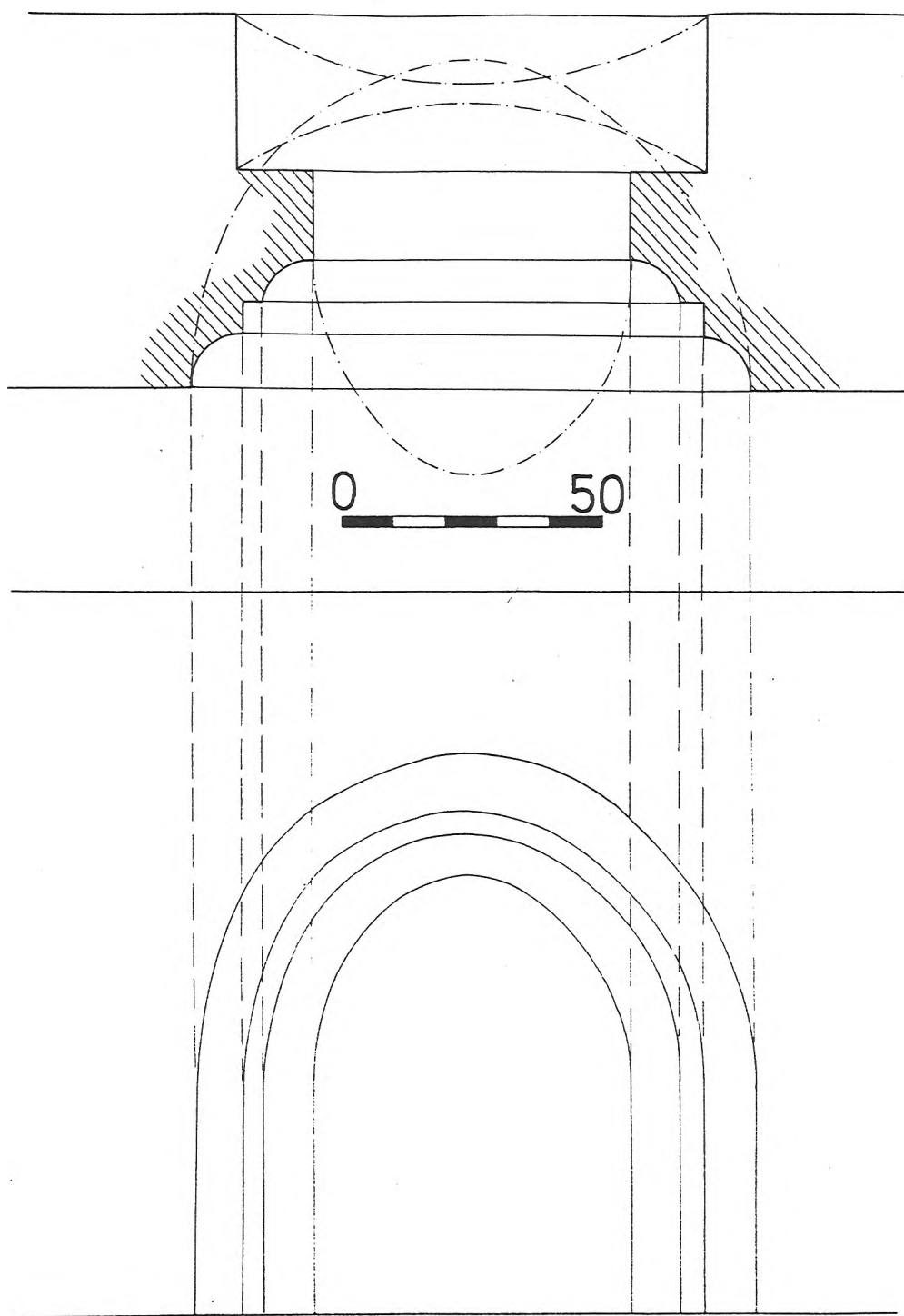

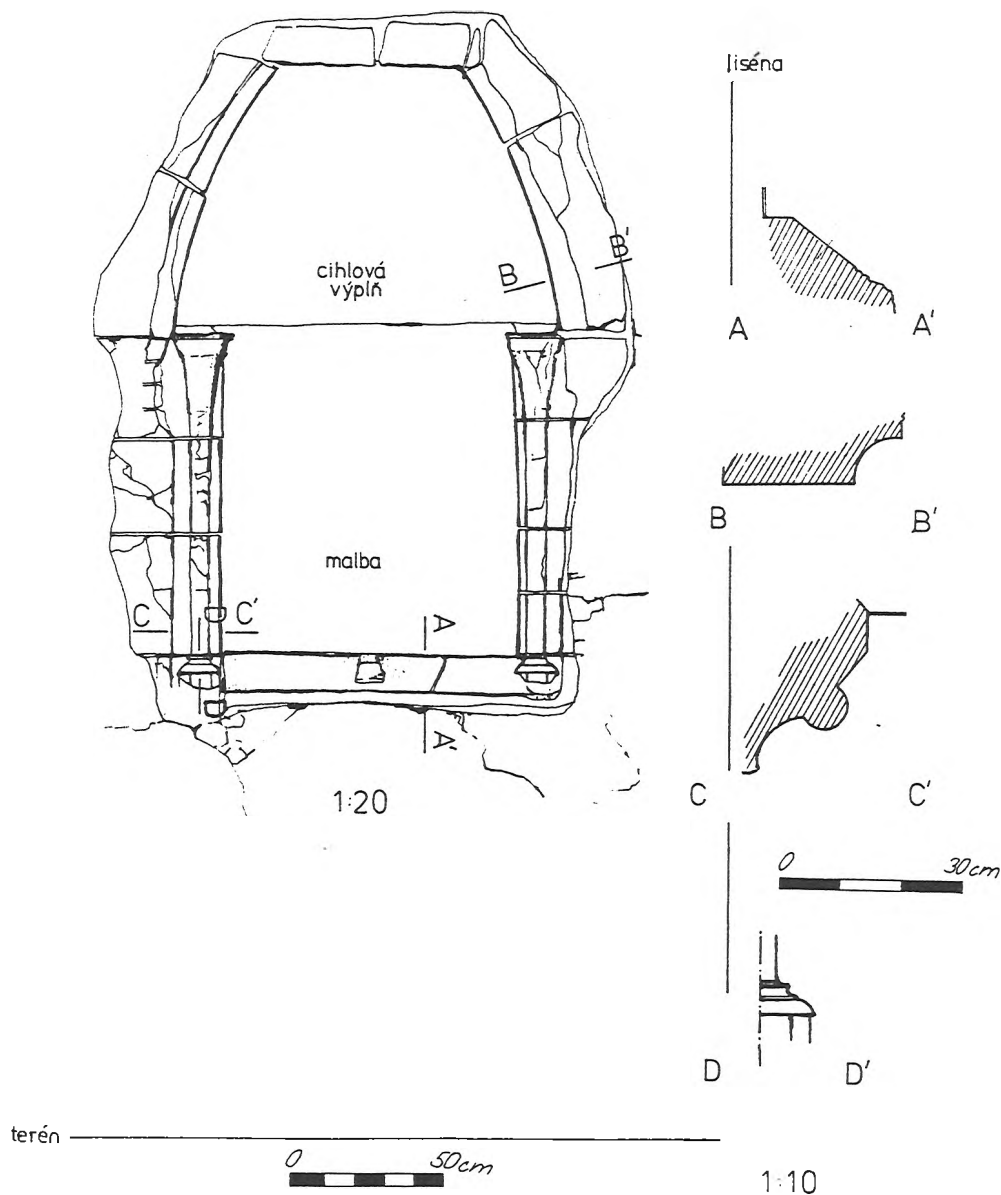
Severní fasáda kostela sv. Jakuba, výsledky průzkumu: a — zazděné gotické okno, b — smíšené lomové zdivo, c — cihelné zdivo (přerušovanou čarou značena hranice mezi smíšeným a lomovým zdivem), d — druhotně prolomené otvory zásobních dutin. (Zaměření a kresba J. Mourek)

Dispozice starší svatyně se pravděpodobně neshodovala s dnešním kostelem.

Příbuzné stavby nacházíme v okruhu královského a cisterciáckého stavitelství druhé poloviny 13. až první poloviny 14. století. Pro cihlové tvarovky přesnou datovanou

Gotické okénko z cihelných tvarovek v jižní stěně kostela sv. Jakuba, dochovaná horní část — pohled a řez. (Zaměření a kresba J. Mourek)

analogii neznáme. Nedávno objevená okenní ostění v lodi kostela sv. Jakuba v Nepomuku dokládají výskyt obdobných cihlových prefabrikátů již od poloviny 13. století. Další příklady nalézáme i mimo cisterciáckou architekturu ve skupině drobných cihlových kostelů první poloviny 14. století, jež se zbraslavské kapli přibližují svou velikostí, jednolodní dispozicí a obvykle mají odsazený pětiosminový závěr, jako je tomu u kostela

sv. Ludmily v Dražicích⁸, který byl dostavěn před rokem 1338, a u kostela Panny Marie v Jabkenicích⁹. Za nejbližší analogii téže dispozice a týchž fundátorů jako na Zbraslavi považujeme kostel sv. Ondřeje při dvorci zbraslavského kláštera čp. 287/I na Starém Městě pražském, založený pravděpodobně opatem Konrádem, po požáru přestavěný a vysvěcený roku 1337 Petrem Žitavským (Zbraslavská kronika 1976, 417). Z kresby Vincence Morstadta z roku 1874 a z bouracích plánů se kostel jeví jako gotické jednolodí s odsazeným polygonálním presbytářem, s krovem a s barokním sanktusníkem; okna lodi byla druhotně zvětšena. Kostel však nebyl patrový.

Volba patrové kaple jako stavebního typu reprezentační královské svatyně ukazuje na Zbraslavi na jediného možného objednavatele, fundátora kláštera krále Václava II. Je-li tomu tak, pak jde o jediný příklad Václavovy fundace, která navazuje přímo na tradici královských kaplí Přemysla Otakara II., analogii stavebního komplexu Residentia regia v Plasích (Podlaha 1909, 225, 229; Kuthan 1983, 169) a stylovou dobu zlatokorunské kaple. Na tyto přemyslovské svatyně navázal opět císař Karel IV. založením karlštejnské kaple sv. Kříže.

Krypta kostela sv. Jakuba

Stavebně historický průzkum si kladl za úkol mj. ověřit, zda je chrámová krypta raně středověkého původu. V tom případě by se na ni vztahovaly zprávy Zbraslavské kroniky o prvních pohřbech členů přemyslovské rodiny do roku 1305 a pomohla by určit, kde stála nejstarší zbraslavská svatyně.

Žádná dokumentace krypty se v archívních fondech nedochovala, její stavbou se nezabývá ani odborná literatura, proto byla krypta v květnu 1989 otevřena a prozkoumána. Vstup v podlaze presbytáře kryje mramorový kámen s nečitelným ošlapaným nápisem a letopočtem 1762. Po schodišti se vchází do téměř čtvercové místnosti (6,6 x 6,25 m) s valenou klenbou (vrchol 3,2 m); prostor příčně dělí cihlové plenty se dvěma průchody. Zdivo je omítnuté s výjimkou schodiště, příčky a zadní (severovýchodní) stěny. Mramorová deska, zazděná na stěně nad rakvemi č. 18 — 19 oznamuje, že k adaptaci krypty došlo roku 1926¹⁰. Původní prostor byl tehdy zmenšen (!) postavením dnešní zadní (severovýchodní) stěny, dále předělen příčkami a došlo k novému uložení vybraných rakví. Dobře zachovaná omítka stěn a obklad podlahy nedovolily hloubkový průzkum zdiva. Dva ryté nápisy na severní stěně vstupního prostoru FTC a FM se jeví jako iniciály řeholníků (Frater T.. C..), jejichž rakve původně stály pod nápisy. Větrací šachty okének na severní a jižní stěně jsou obloženy opukovými a pískovcovými deskami. Dosahují rozměrů kolem 50 — 60 x 100 — 120 cm a tloušťky asi 10 — 15 cm, hrubě opracovanou (zadní) plochou jsou obráceny ven, boční stěny mají buď hladké nebo drsné. Považujeme je za druhotně použité náhrobní desky ze staršího pohřebiště; tuto domněnku však nebylo možno ověřit prohlídkou jejich přední stěny. Větrací šachty jsou zčásti zasypané kamennou sutí a nadto při ústí do krypty napůl předělené severojižní zděnou přepážkou. Na podlaze krypty stojí 21 stejně velkých dubových rakví s malovanými víky; všechny nesou stopy násilného otevření. Víka některých rakví jsou rozlámána, některá víka byla znovu přitlučena, ale hřebíky dosud nezrezivěly. Průzkumu byly podrobeny hroby č. 9, 10 a 11. Rytý text na cínovém štítku na víku rakve č. 9 oznamuje, že v Praze 4. 12. 1779 zemřel pan Augustin Stoy, bratr Celestina Stoye (tj. posledního zbraslavského opata) ve věku 67 let a byl pohřben do řeholní krypty zbraslavského řádového domu¹¹. Uvnitř rakve jsou druhotně uloženy ostatky nejméně 3 — 5 osob a drobný železný korpus křížku¹². Podobně i neoznačený hrob č. 10 obsahuje pozůstatky nejméně tří osob a typový mosazný korpus na zbytku ebenového křížku ze druhé až třetí

Pieta, spodní vrstva malby uvnitř okna prelatury — 50. léta 14. století. Stav před sejmutím v červnu 1986. (B. Mišová-Čilová)

čtvrtiny 18. století. V rakvi č. 11, označené na víku malovaným křížem a letopočtem 1775, spočívají ostatky jediného muže, který má tvář nalíčenou růžovou barvou, podobně jako osoby v předchozích rakvích¹³. Ostatky v dalších rakvích jsou vlivem vlhkosti zničené.

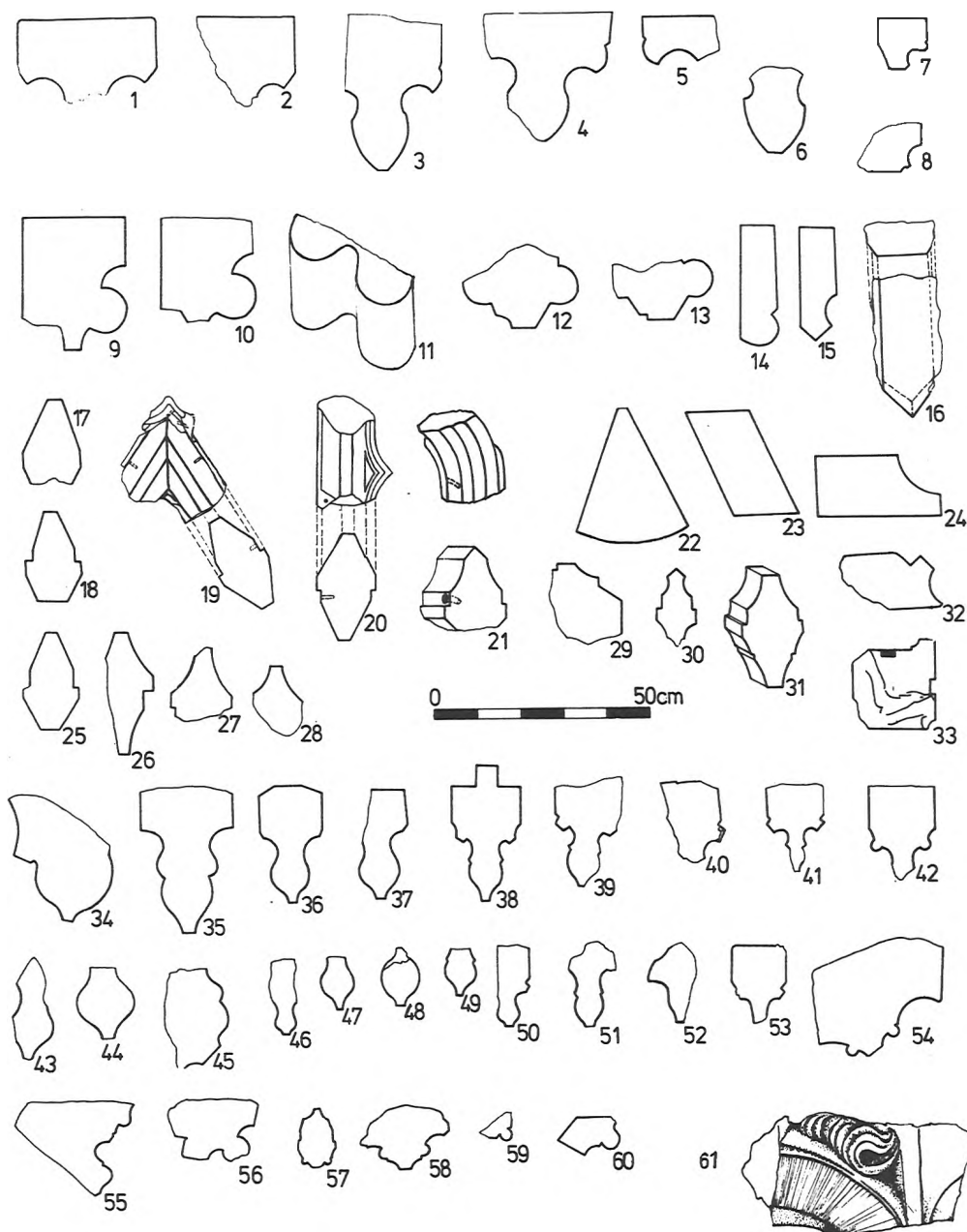
Ze souboru 10 předmětů, vyzvednutých z krypty pravděpodobně roku 1926 a dnes uložených na faře, jmenujeme alespoň nápisovou tabulku z rakve opata Desideria Ondřeje, zemřelého roku 1770, a kovovou náprsní schránku — monile s relikviemi sv. Maura a s označením na lístku; ostatní značně zkorodované medailonky a křížky nelze identifikovat. Z výše uvedeného popisu interiéru a vybavení řeholní krypty jasně vyplývá, že za současného stavu nelze žádnou součást krypty považovat za starší než z druhé poloviny 18. století.

Kladení Krista do hrobu,
vrchní vrstva malby
v okně prelatury — 70. —
80. léta 15. století.
(R. Maleček)

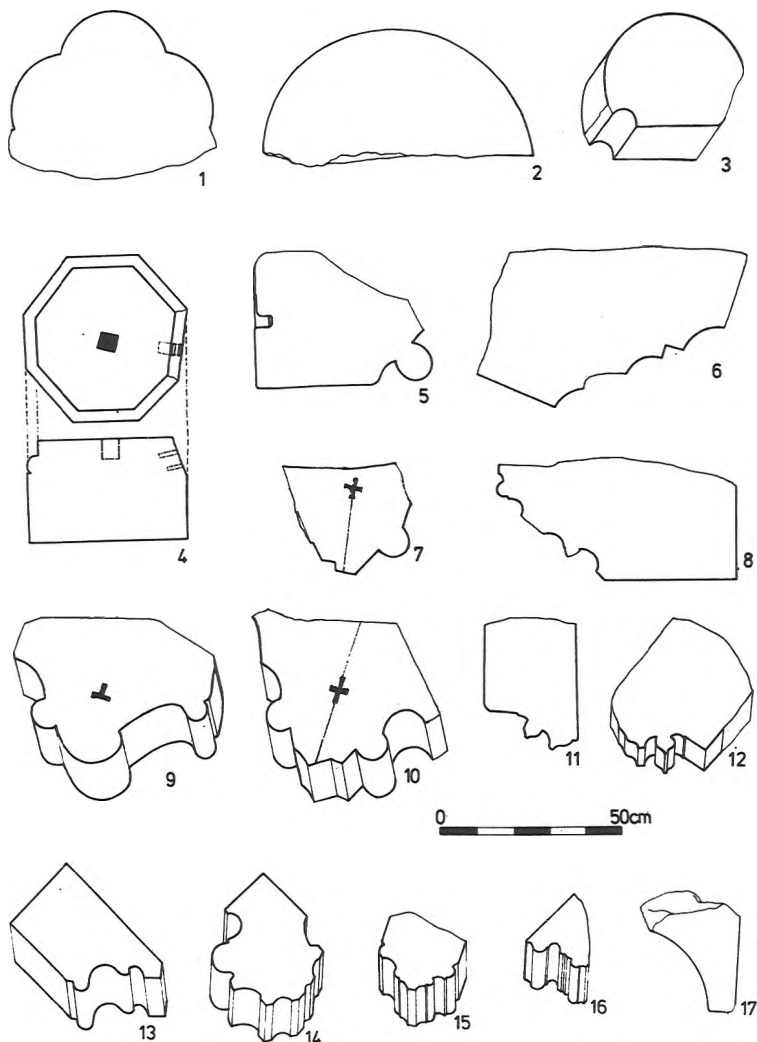
Závěr: Výsledky stavebně historického průzkumu krypty a kostela spolu s písemnými a obrazovými prameny dovolují nyní stanovit přibližně tyto stavební etapy: Cihlová gotická stavba jednolodní, pravděpodobně patrové kaple, nahradila v první polovině 14. století starší svatyni, aniž bychom za současného stavu poznání mohli určit jejich vzájemnou návaznost. Podstatné úpravy kaple po požáru a devastaci z let 1420 — 1429 (Benešovská — Ječný — Stehlíková — Tryml 1986, 387) se datují buď do závěru jagellonské vlády (Memorabilia 48; Lichtenberg 1711, 53), nebo až do doby po polovině 16. století (Horyna — Lancinger 1982, 7). Tomuto období nedokážeme bezpečně připsat žádnou ze stojících částí stavby, k průzkumu u sakristie bohužel při nedávné obnově nedošlo, takže za jediný doklad tehdejšího uměleckého vybavení kostela platí desková malba a dřevořezby. Malovaný epitaf králů Václava II. a Václava III. se dochoval přímo v kostele, křídla skládacího oltáře se sv. Barborou, neznámým svatým starcem a se Zvěstováním Páně na rubu, datované do „prvních let XVI. století“ jsou známa jen z výstavního katalogu Arkadie z roku 1861, stejně tak jako dřevěné skříňky s poprsím Ferdinanda I. a jeho ženy Anny (Mikovec — Ambros 1861, č. kat. 32, 33, 128). V téže době pro zbraslavské cisterciáky pracoval řezbář monogramista A.T., autor oltární archy z kostela sv. Havla (Renaissance Art 1980, 52).

Písemné zprávy zaznamenaly ve druhém decenniu 17. století tři krátce po sobě následující destrukce kláštera: v roce 1611 vpádem pasovského vojska, roku 1612 voj-

Přehled zlomků architektonických článků nalezených v letech 1976 — 1989 na Zbraslavi (o = opuka, p = pískovec, c = cihelná tvarovka): 1 p, 2 p, 3 p, 4 p, 5 p, 6 p, 7 o, 8 p, 9 c, 10 c, 11 o, 12 p, 13 p, 14 c, 15 c, 16 p, 17 c, 18 p, 19 p, 20 p, 21 p, 22 c, 23 c, 24 c, 25 p, 26 o, 27 o, 28 o, 29 p, 30 o, 31 o, 32 o, 33 p, 34 p, 35 p, 36 p, 37 p, 38 c, 39 c, 40 o, 41 p, 42 p, 43 o, 44 p, 45 p, 46 o, 47 c, 48 o, 49 o, 50 o, 51 o, 52 p, 53 o, 54 p, 55 p, 56 p, 57 o, 58 o, 59 o, 60 o, 61 o. (Kresby J. Mourek, repro R. Maleček)

Přehled zlomků architektonických článků nalezených v letech 1976 — 1989 na Zbraslavi (o = opuka, p = pískovec, c = cihelná tvarovka): 1 p, 2 p, 3 p, 4 p, 5 o, 6 p, 7 o, 8 p, 9 o, 10 o, 11 p, 12 p, 13 p, 14 p, 15 o, 16 o, 17 p, (2 exempláře křemene) (Kresba J. Mourek, repro R. Maleček)

skem krále Matyáše Uherského (Podlaha 1909, 288) a roku 1618 domácími rebely (Memorabilia, 37). Následovaly vpády vojska švédských generálů Bannera (24. 10. 1939) a Wittenberga (po 26. 7. 1648); o druhém z nich se píše, že „... rozhněvav se, nejlepší stavení klášterské (a) téměř polovici kláštera ... rozbořiti ... dal“ (Memorabilia, 37 — 38). Přesně nevíme, jaký vyvolaly rozsah a postup oprav na kostele sv. Jakuba ve 20. až 50. letech 17. století. Pro trojí opakovanou opravu krovu či střechy svědčí údaj, že v glóbusu v sanktusové vížce kostela se našly mj. listiny z let 1624 a 1642 a seznam řeholníků z roku 1653 (Memorabilia, 192), uložené tam na památku renovace. O nové výmalbě interiéru s chronogramem a dedikací nad a pod oltářem sv. Alana proti oltáři sv. Antonína hovoří zbraslavská pamětní kniha při slavnostním vysvěcení 29. 7. 1646. Kostel prý tehdy byl „tak zvnitřku celý malován, jakž až podnes k vidění v hlavním kostele sv. Víta v Praze“ (Memorabilia, 145).

Možná před rokem 1646, ale spíše až kolem roku 1653 se stavební podoba kostela

zásadně měnila, a to dostavbou dnešního protáhlého presbytáře a transeptu s dochovaným vstupním portálem na jižní straně. Snad tehdy došlo i ke zrušení patra a k novému zaklenuí kostela stlačenými valenými klenbami (Memorabilia, 171 datují kolem 1640 i s výmalbou interiéru; Podlaha 1909, 289, 293 k roku 1653). Od druhé poloviny 17. století do konce 18. století se úpravy kostela týkaly jen tvaru a počtu oken, vnitřního vybavení kostela a krypty a přístavby mariánské kaple, to je jižní boční lodi (Memorabilia, 41; Podlaha 1909, 296) a roku 1790 sanktusové vížky (Memorabilia, 192). Zřizování a rozšíření oratoře pro knížata Wallerstein-Oettingen a stavba spojovací chodby mezi kostelem a prelaturou v letech 1842 a 1870 (Horyna — Lancinger 1982, 19 — 20) byly posledními stavebními úpravami kostela. V rámci obnovy zbraslavského areálu pro Cyrila Bartoně z Dobenína byl kostel jen opraven a upravena jeho krypta.

Nástěnné malby

Opadané části západní fasády severojižního příčného křídla prelatury již dříve prozrazovaly, že ve výšce 1,5 až 4,3 m nad zemí se dochovalo kamenné ostění zazděného okna. Při otloukání omítky v květnu 1986 se odkryly všechny jeho části a vyzdívky. Z rámučících článků zůstaly nejlépe dochovány svislé části ostění: polosloupky s polygonální patkou, ukončenou talířem a prstencem a s kalichovitou hlavicí, jež má pouhé stopy osekaného listového dekoru. Část patky středního sloupku naznačuje, že okno bylo původně dvojdílné. Horní část s kružbou (?) a lomeným obloukem byla ovšem vybourána a novodobě zazděna. Dochovala se jen vnější zkosená část oblouku (řez B-B). Při konzervaci těchto článků restaurátoři prof. J. Špaček a ak. mal. J. Kašpar objevili tři kamenické značky¹⁴: Majuskulní A, rovnoramenný křížek a nepravidelný trojúhelník či kruhovou úseč. Původní podobu okna rekonstruuje podle naumburských a míšeňských vzorů, jež se v české architektuře začaly objevovat zpravidla v 60. letech 13. století jak u cisterciáků (severní okno východního ramene křížové chodby v Oseku, hlavice a portály ve Vyšším Brodě a ve Zlaté Koruně), tak na stavbách královských (závěr kostela sv. Salvátora v klášteře sv. Anežky) a mimo ně (Kouřim). Překvapivě všechny tři kamenické značky ze zbraslavského okna nacházíme v téže podobě (trojúhelník) či ve variantě († A) v Anežském klášteře na těch částech kostela sv. Františka a kaple Panny Marie, které podle Heleny Soukupové vznikly již mezi léty 1238 — 1245 (Soukupová 1989, obr. 81). V té době se však jako vlastník Zbraslavi připomíná biskup Jan III. z Dražic (1239 — 1268), buď tedy on zahájil přestavbu například pro Přemysla Otakara II.¹⁵, nebo se pražští kameníci na Zbraslav dostali až v samém závěru své pracovní dráhy koncem 60. let 13. století.

Vodorovná sonda ve fasádě ve výši 2,2 m na obě strany od okna prokázala, že žádné další architektonické články se tam nezachovaly. Nalezené smíšené zdivo z lomové opuky místy provázené cihlami se způsobem zdění neliší od gotických sklepů.

Ve vyzdívkě zkoumaného okna se dochovala nástěnná malba o ploše cca 100 x 90 cm (bez horní odlomené části). Při zkoumání možnosti jejího transferu restaurátorka ak. mal. Bohumíra Míšová-Čílová objevila pod horní vrstvou omítky druhou — spodní vrstvu, rovněž malovanou. Po injektáži obou vrstev se jí podařilo odvážným a u nás dosud nepoužitým restaurátorským postupem obě vrstvy od sebe oddělit (odříznout pilkou) a sejmut tak, že zůstaly neporušeny. V době odevzdání této stati do tisku nebyl transfer maleb ukončen, jejich zajištění pomocí gázových přelepů nedovoluje bližší zkoumání, proto podáváme pouze předběžnou informaci o nálezu. Spodní — starší — malba představuje Píetu, tzn. Pannu Marii jako matku, která oplakává mrtvého Krista. Pro časové určení malby jsou charakteristické typ trůnu, Kristova pozice a gesta jeho rukou a mo-

delace záhybů šatu. Typ trůnu jako kamenného stolce s lichými kružbami tvaru okének-jeptišek a s úzkým vzorovaným polštářem nacházíme na nejstarších gotických vyobrazeních sedící Panny Marie, až již drží syna novorozeného nebo mrtvého, obvykle jen do poloviny 14. století. Pieta se jako námět do výtvarného umění šíří teprve během první poloviny 14. století. Kristovo tělo pozdvižené do polosedu náleží ke staršímu typu tzv. vertikální piety; na rozdíl od nejstarších příkladů nemá však zbraslavský Kristus ruce strnule podél těla. Jeho levou paží sice Marie svými neobyčejně dlouhými štíhlými prsty přidržuje rovnoběžně s tělem, ale pravá ruka visí bezvládně dolů. Tento prvek se v plastice objevil snad již po roce 1300 (Liebmann 1982, obr. 1; Schiller 1982 obr. 628, datuje až 1370), v Čechách před rokem 1350 (Pieta od dominikánů v Chebu), častěji se uvádějí příklady z monumentální dřevořezby a malby až z doby kolem 1360, jako Pieta z Fritzlaru (Schiller 1972, obr. 624). Stylové vrstvě naposledy jmenované Piety odpovídá také vyobrazení Kristovy hlavy pootočené mírně doprava. Nástroje Kristova mučení v pozadí (vpravo žebřík, vlevo visí metly) doplňují celý výjev na reprezentační obraz Kristova utrpení a vzkříšení. Takovým obrazům byla prokazována veřejná účta. Pro zvláštní kultovní význam zbraslavské Piety svědčí hned dvě okolnosti: Již roku 1321 žádal král Jan Lucemburský generální řádovou kapitolu cisterciáků, aby v kláštorech Českého království povolila o velikonocích — na den Vzkříšení Páně — konání procesí (Statuta ordinis 1936, III, č. 20)¹⁶. Vznik zbraslavského obrazu v 50. či 60. letech 14. století tedy již navazoval na starší tradici veřejného kultu mj. svým umístěním na vnější — laikům přístupné stěně prelatury. Procesí a poutní slavnosti jsou na Zbraslavi ostatně doloženy jak úctou k obrazu Madony, tak poutěmi ke hrobu krále Václava II. A není bez zajímavosti, že kopie zbraslavské Madony byla vymalována rovněž na vnější fasádě, a to na zbraslavském klášterním domě čp. 287/I v Praze (Podlaha 1909, 296).

Opuka v horních partiích okenního ostění je podle vyjádření restaurátorů popraskaná a přepálená, pravděpodobně vlivem požáru. Oproti tomu dochovaná malba ohněm téměř vůbec poškozena není. Důvodem k pořízení nové malby tedy nemusel být špatný stav dosavadní malby, nýbrž nevyhovující (zastaralý ?) typ pašijového obrazu. Byl nahrazen novým epickým výjevem, který zachovává nejen téma, ale i Kristovu podobu. Kristovo tělo je ve scéně Kladení do hrobu situováno na témže místě a v téže pozici jako na malbě Piety, má shodně modelovaný trup, nohy, stejně skloněnou hlavu, liší se jen poloha rukou: Pravice nevisí dolů, ruce jsou překříženy před tělem. Josef Arimatijský zprava podkládá Kristovi pod hlavu a záda plátno, do něhož má být mrtvé tělo zabaleno. Zlomek malby s obrysovou linií po Kristově levici dosvědčuje, že i pozice této figury se na obou obrazech mnoho nelišila. Výjimečné je znázornění klečící Máří Magdalény, která v levici drží nádobu s mastí, kterou pravíci roztírá po Kristově stehně. Přítomnost Magdalény ve scéně Kladení do hrobu nemá základ v evangeliích. Zaznamenává ji teprve koncem 13. století tzv. Pseudobonaventura (*Leben Christi* 1836, 170): „... Josef s Nikodémem ... přenechali Magdaléně péči o Kristovy nohy ...“. Ve vyobrazení tohoto námětu od 13. do 14. století však Kristovo tělo potírají olejem z lahvičky Josef nebo Nikodém, zatímco Magdaléna nečinně přihlíží, modlí se nebo pláče (Schiller 1972, obr. 587;; Schwarzweber 1940, 37) anebo — v toskánské malbě 14. století objímá Kristovy nohy. V apokryfním Nikodémově evangeliu se opět připomíná přítomnost Magdalény bez bližšího popisu (Schwarzweber 1940, 66). Od druhé čtvrtiny 15. století začíná být Magdaléna vyobrazována jak pomáhá při balzamování Kristova těla: Nejprve utírá jeho nohy vlastními vlasy; od poslední čtvrtiny 15. století již používá mast (Schwarzweber 1940, 48, tab. 65; 53, tab. 74, tab. 7). Blokovitá modelace figur s tuhými záhyby drapérie a barevné ladění spojují zbraslavskou malbu se stylovou vrstvou českého malířství třetí

čtvrtiny 15. století; typ Máří Magdalény s mastí však je v českém umění té doby natolik osamocený, že pravděpodobně posune vznik malby do doby vladislavské. S tímto určením nejsou v rozporu historické zprávy: mezi léty 1438 — 1445 se konvent vrátil na Zbraslav, nejprve dal opravit obydlí mnichů a od druhé poloviny 15. století — soudě podle zástav a pronájmu statků — začala další stavební a výzdobná činnost. Popsaná malba je zatím jejím jediným hmotným dokladem.

D. S.

POZNÁMKY

1 Na obrázku 1 je románské zdívo vyčerněno; vzhledem k nejasnostem v celkovém zaměření objektu nejsou v něm vyznačeny veškeré otvory, tzn. portálek a zazděné arkády.

2 Stavbu prováděl n.p. Pozemní stavby Zlín podle projektu SÚRPMO; stavebně historický průzkum uskutečnilo archeologické oddělení Pražského ústavu státní památkové péče a ochrany přírody pod vedením spoluautorky tohoto článku.

3 Podle geologického posudku RNDr. Jana Zavřela je zelenošedě zbarvený pískovec místního původu, těží se mezi Lochkovem a Slivencem, severně od Velké Chuchle. Naleziště kvalitní opuky leží dále od kláštera — na Vidouli.

4 J. Vítovský našel shodnou značku „T“ na severním portálu kaple a na jeho figurálních konzolách. Dále našel dosud nepublikovanou zprávu o činnosti kameníka Erazima na Zbraslavi v roce 1351. Jiný kameník „Johannes magister lapidum“ byl členem zbraslavského konventu v letech 1356 — 65 (Tadra 1904, s. 95, 133).

5 Plasy, královská kaple, okénka v patře (poměr šířky k výšce) 1 : 5, v lodi v přízemí 2 : 5 a v závěru 1 : 3,25; Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, v patře 1 : 5; Plasy a Vyšší Brod, okna komory nad chórovými kaplemi klášterního kostela 1 : 4.

6 Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných, velká hrotitá okna 1 : 4,2; Vyšší Brod, pravoúhlé chórové kaple, velká hrotitá okna 1 : 4,5.

7 Plasy, Královská kaple, malá okna v závěru, velká okna v patře lodi 1 : 2; dtto Zlatá Koruna, kaple Andělů strážných.

8 Plochoštopá loď (7 x 9,6 m), presbytář klenutý jedním polem žebrové klenby (3,9 x 5,5 m).

9 Loď (7,5 x 9,7 m), presbytář klenutý jedním polem křížové klenby.

10 Text zní: „L.P. 1926 22. 5. po velké opravě konventu Cyrilem Bartoněm rytířem z Dobenína hrobka otevřena a upravena. Provedl ing. O. Nypl, stavitel.“

11 Text: „Pie in Domino obiit Pragae in Domo Aulo Regensi die 4. Decembris A(nn)o 1779 Prenobilis ac Generosus D. Augustinus Stoy, Frater Reverendissimi D. D. Coelestini Stoy Boemus Rakonicensis Aetatis Suae 67, cujus corpus Aulam Regiam devectum et in crypta regulari ejusdem honorifice depositum fuit ejus Anima in Electorum pace Requiescat. Amen.“

12 Podle antropologického posudku RNDr. Vítězslava Kuželky z Národního muzea.

13 Srv. pozn. 11.

14 Ak. soch. Jirímu Kašparovi a prof. Josefu Špačkovi děkujeme za poskytnutí restaurátorské zprávy a fotodokumentace okna.

15 K téže hypotéze dospěl L. Lancinger rozbořením písemných pramenů (Horyna — Lancinger 1982, 5).

16 Statuta capitulorum: „Petitio magnifici principis domini regis Bohemiae, qui petit quod in die Resurrectionis Dominicae, in qua sol iustitiae Christus cum glorioso comitatu, ruptis mortis vinculis, victor processit ab inferis, in monasteriis regni sui et etiam in aliis domibus Ordinis nostri, dummodo conventus consentiat et de patrum abbatum licentia, fiat processio per ambitum cum

responsorio si consurrexistis cum Christo et antiphona Cum rex gloriae, et Sedit angelus, pro sui reverentia exauditur.“

Kristovými pašijemi se zabývá také traktát o tajemství Kristova těla, sepsaný zbraslavským převorem Theodoricem (přip. od 1323 do 1340), dochovaný v Kapitulní knihovně v Praze (APH, KK sign. C CXI, fol. 4v — 58v).

Závěrem děkujeme ing. PhDr. Janu Mukovi za konzultace při interpretaci gotické části kostela sv. Jakuba a Marku Lašfovskovi za pomoc při čtení zbraslavských pamětních knih.

LITERATURA

- Benešová, K. — Ječný, H. — Stehlíková, D. — Tryml, M. 1986, Nové prameny k dějinám klášterního kostela cisterciáků na Zbraslavi, *Umění XXXIV*, s. 385 — 408.
- Bílý, M. 1982, Zámeček Zbraslav — příkop. Geofyzikální měření Geofond č. 108075.
- Horyna, M. 1984, Nález románského zdiva v objektu prelatury na Zbraslavi, *Umění XXXII*, s. 177 — 180; 1982, Zámek Zbraslav, stavebně-historický průzkum, SÚRPMO Praha.
- Ječný, H. — Tryml, M. 1983, Pohřebiště Přemyslovců na Zbraslavi, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha, s. 197 — 200; 1987, Zur Rekonstruktion der Klosterkirche in Zbraslav (Königsaal), in: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie zwiazki*, Poznań, s. 137 — 147.
- Kotrba, V. 1951, Česká středověká architektura cihlová, disertační práce FFUK Praha.
- Kuthan, J. 1983, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha.
- Leben Christi 1836, Das Leben Christi von dem heiligen Bonaventura I — II, Wien.
- Liebmann, M.J. 1982, Die deutsche Plastik 1350 — 1550, Leipzig.
- Lichtenberg, M. 1711, Rosa mystica, id est Thaumaturgae Vetustissimae ... Aulo Regiensi, Pragae.
- Mencl, V. 1950, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, *ZPP 10*, s. 1 — 13; 1951, Tvary klenebních žebér v české gotické architektuře, *ZPP 11 a 12*, s. 268 — 281.
- Mikovec, F. B. — Ambros, A. V. 1864, Seznam českých starožitností ve výstavě uspořádané od Jednoty Arkadie v Praze, Praha.
- Novotný, V. 1941, Klášter zbraslavský, *Poklady národního umění 36*, Praha.
- Nyplová, Z. 1933, Zámek Zbraslav, *Dějiny a popis*, Zbraslav.
- Phoenix incineratus 1647, Phoenix incineratus sive Origo Progressus et Euersio monasteriorum Ordinis Cisterciensis in regno Bohemiae, Viennae.
- Pleinerová, I. 1975, Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách, Praha.
- Podlaha, A. 1909, Posvátná místa království českého III, Praha; 1909a, Popisy kláštera a kostelů v Plasech v rukopise z r. 1744, *PA 23*, 1909, s. 225 — 233.
- Renaissance Art 1980, Renaissance Art in Bohemia. Written by Hořejší, J. — Vacková J. — Krčálová, J. — Poche E. — Neumann, J., Prague.
- Schiller, G. 1972, Iconography of Christian Art II. The Passion of Jesus Christ, London.
- Schwarzweber, A. 1940, Das heilige Grab in der deutschen Bildenrei des Mittelalters, Freiburg i. B.
- Sláma, J. 1977, Mittelböhmen im frühen Mittelalter, *Praehistorica V*, Praha.
- Soukupová, H. 1989, Anežský klášter v Praze, Praha.
- Tadra, F. 1904, Listy kláštera zbraslavského, Praha.
- Varhaník, J. 1983, Příspěvek k stavební historii cisterciáckého kláštera Aula Regia na Zbraslavi, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha, s. 305 — 309.
- Vítovský, J. 1991, Kamenické a domovní značky kaple sv. Václava v pražské katedrále, in: *Sborník konference Kamenické značky*, Olomouc 1989, Ostrava.
- Zeman, J. 1966, Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei, *AR XVIII*, s. 157 — 189.

- CDB I, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, ed. G. Friedrich, Praha 1904 — 1907.
 CDB III/1, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* III/1, ed. G. Friedrich, Praha 1942.
 FRB IV, *Fontes rerum Bohemicarum* IV, *Kronika zbraslavská*, ed. J. Emler, Praha 1884.
 Inventář mobiliáře kostela sv. Jakuba, SOA Benešov, kartón č. 427, nedatováno, z první třetiny 19. století.
 Memorabilia parochialis ecclesiae Aulae Regensis ab anno 1781, scripta a Friderico Wacesch, SOA Praha — západ, fond II — FÚ Zbraslav, kniha č. 9.
 RBM II, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II, ed. J. Emler, Praha 1882.
 Statuta, *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis* II — III, ed. J. M. Canivez, Louvain 1935.
 Stavební knihy a stavební rozpočty z let 1823 — 1875, SOA Benešov, VS Zbraslav, kartóny č. 285 — 290, 292 — 297.
 Stavební plány z let 1785 — 1787, 1842, 1879 a nedatované, SOA Benešov, VS Zbraslav, sign. FI-1/1 — 13.
 Zbraslavská kronika, ed. Z. Fiala, Praha 1976.
 Zeitgedenkbuch oder Chronik für die Pfarre Königsaal verlegt vom Königsaal Pfarrer Johann Emanuel Fibiger, SOA Praha — západ, fond II — FÚ Zbraslav, kniha č. 10.

Archaeological and architectural-history investigations in the area of the prelature buildings of the Zbraslav abbey in 1984 — 1989

ZDENĚK DRAGOUN — DANA STEHLÍKOVÁ

Salvage excavations within the prelature precinct of the Zbraslav abbey have documented abundant evidence for the prehistoric occupation of this site since the Neolithic. The most ancient Slavic finds are represented by a sunken-floored hut with Prague-type pottery (6th-7th century A.D.), an inhumation grave with a 9th-century vessel belongs to the Middle Slavic period.

The most important find is a Romanesque building of ashlar masonry connected with a feature identified by architectural-history investigations and sheds new light on the early history of the site when Zbraslav was a property of the Benedictine monastery of Kladruby. An oblong single-room building was erected around 1200 and the surviving masonry with a high-quality arcade communication between two Romanesque spaces and a small doorway on the W side represents a precious monastic architecture of the past. The stone building was situated in part on the border between the terrace and the watermeadow area and it may be assumed that a church once existed on its S side. A small fragment of foundation masonry the ground plan of which could not be clarified up to now and a number of early medieval inhumation graves have been unearthed during a salvage excavation close to the present St. James's church.

Remains of masonry laid in the herringbone fashion and hidden in the foundations of the Romanesque building may represent an earlier phase of a single-tract building of the same but of smaller dimensions in the northern direction. This phase may belong to earlier buildings of the Kladruby monastery or to a local ducal base prior to the donation of the site to the abbey dated by a 13th-century false charter to 1115. Brick masonry above the ashlar construction belongs to an enlargement by the NW part of the Romanesque structure and may belong to rebuildings under king Přemysl Otakar II (1253 — 1278) from the period of his hunting lodge in the third quarter of 13th century.

The architectural-history investigation of St. James's facade in 1988 — 1989 has distinguished three building phases: 1) a Gothic single-nave building without any W or E terminus; 2) a transept and an elongated chancel dating from c. 1650 with immured Gothic building details; 3) addition of the S aisle and oratory and re-designing the windows and doors in the 18th-19th centuries.

Of the Gothic building, a part 21 m long and 13 m high has been preserved. The upper part of the S perimeter wall, built of bricks, contained arches of four small windows; the N perimeter wall is built of rubble masonry up to the height of 8 m and its upper parts are of bricks. Fragments of an opuka (= local chalky limestone) moulding with a sculptured leafy head and, above these, oval orifices breached secondarily with cavities which may have served for grain storage in view of the remains of grain have survived here. The contact line between rubble and brick masonry corresponds to the presumed division of the building into a ground floor and the first floor. Comparing the building elements and disposition of this structure and its location inside the architectural complex of the abbey with analogous cases of Přemysl-dynasty chapels (such as the royal chapel at Plasy or the chapel at Zlatá-Koruna), we observe a mutual relation which may point to a hypothetical interpretation of the Zbraslav case as a two-floor royal chapel. This might have been founded by king Venceslas II. (1281 — 1305) and finished during the first third of the 14th century. No connection between this chapel and an earlier shrine referred to in the Zbraslav chronicle could have been established. Investigation of a crypt below the chancel of the present church has exposed only monk graves of the second half of 18th century and an interior after the rebuildings of 1751—1926.

A stone casing of an Early Gothic window came to light in 1986 in the wall of the prelatore building N of the church of St. James. The face of its immurement on the outer side of the facade shows two layers of plaster with two various frescoes. A perfect operation of a restoration expert allowed the separation and taking off both paintings. They are both Gothic, the earlier depicting a Pietà and datable to the 50s — 60s of the 14th century and the later a scene of Christ's deposition in the grave; its date is the fourth quarter of the 15th century. Both the Passion themes of both frescoes and their situation out of the cloister indicate that they might have played some role in the Easter processions, taking place in the abbey as early as after 1325.

The newly identified vestiges of Gothic architecture give important evidence about a junction of styles of courtly architecture of the last Přemysl-dynasty kings and the Cistercians. In addition to this, the fresco supplies an eloquent characteristic of the spiritual level of this royal sepulchral shrine which retained the position of a pilgrimage centre where a cult of Christ's passion was celebrated until the Jagiellonian period (1471 — 1526).

Die archäologischen und bauhistorischen Untersuchungen im Areal der Prälatur des Zbraslaver Klosters in den Jahren 1984 — 1989

ZDENĚK DRAGOUN — DANA STEHLÍKOVÁ

Die archäologische Rettungsforschung im Areal des Zbraslaver Klosterprälatore konnte zahlreiche Belege der prähistorischen Besiedlung der Stelle schon seit der jüngeren Steinzeit feststellen. Die ältesten slawischen Funde sind ein Grubenhaus mit der Keramik des Prager Typs und ein mittelburgwallzeitliches Skelettgrab mit einem Gefäß aus dem 9. Jhd.

Der bedeutendste Fund ist die Entdeckung eines romanischen Quaderbaus, der an ein Objekt anknüpft, das durch die bauhistorische Untersuchung festgestellt wurde, und unsere Erkenntnis der älteren historischen Phase vertieft über die Lokalitäten, in denen Zbraslav ein Besitz des Kladruby Benediktinerklosters war. Das rechteckige Objekt entstand an der Wende des 12. und 13. Jhds. und die erhaltene Mauerung mit gut gemachter Arkadenverbindung zweier romanischen

Räume mit einem kleinen Portal stellt wertvolle Klosterarchitektur ihrer Zeit dar. Der Steinbau wurde teilweise an der Grenze einer Terrasse und der Flußauwe situirt und seine Südseite konnte eine Kirche enthalten. Die archäologische Rettungsforschung hat in der Nähe des heutigen St. Jakob Doms ein nicht sehr großes Torso der Grundmauerung eines bisher nicht rekonstruierbaren Grundrisses und eine Reihe von mittelalterlichen Skelettgräbern abgedeckt.

Die Mauerungsreste eines Ährencharakters, versteckt im Fundament eines romanischen Baus, stellen mit höchster Wahrscheinlichkeit eine ältere Bauphase des Eintrakts von gleicher Breite, aber kleineren Maßen in der Nordrichtung dar. Diese Etappe kann entweder zu den älteren Bauten des Kladruby Klosters oder zu den Fürstenbauten noch vor der Verschenkung der Klosterlokalität gehören, die das Dokumentfalsum aus dem 13. Jhd. in das Jahr 1115 datiert. Die Ziegelpartie über die Quadermauerung hängt mit dem Anbau bei dem Nordwestteil des romanischen Objekts zusammen und gehört wahrscheinlich zu den Herrichtungen von Přemysl Otakar II. aus der Zeit der Existenz seines Jagdhofes im 3. Viertel des 13. Jhds.

Die bauhistorische Untersuchung der Fassade der St. Jakob Kirche in den Jahren 1988 — 1989 hat 3 Bauebenen unterschieden: 1) das gotische einfache Schiff ohne den West- und Ostverschluß, 2) Transept und gedehntes Presbyterium aus der Mitte des 17. Jhds. mit vermauerten gotischen Bauelementen, 3) Anbau des Südschiffes und Oratorium, Herrichtungen von Fenstern und Türen im 18. und 19. Jhd.

Von dem gotischen Bau wurde nur ein Teil in der Länge von 21 m und Höhe von 13 m erhalten. Im oberen — Ziegelteil der südlichen Umfangsmauer wurden Einwölbungen von 4 kleinen Fenstern gefunden, die nördliche Umfangsmauer ist bis zu einer Höhe von 8 m aus Bruchstein gemauert, die oberen Partien sind aus Ziegeln. Es wurden erhalten Fragmente des Plänergewändes mit plastischem Blattwerkknäuf und über diese sekundär ausgebrochene ovale Löcher mit Höhlungen, die nach den Getreideüberresten als Vorratskammern (Speicher?) dienen. Die Scheide der Ziegeln und der Bruchsteinmauerung entspricht der angenommenen Teilung des Baus auf Erdgeschoß und Stockwerk. Wenn wir die Bauelemente und die Anlage dieses Baus und seine Situierung innerhalb des Klosterbaukomplexes mit den analogischen Przemyslidischen Kapellen vergleichen (die königliche Kapelle in Plasy, die Kapelle in Zlatá Koruna), zeigen diese eine Verwandtschaft, die uns zu einer hypothetischen Interpretation dieser Kapelle als einer königlichen Stockwerkkapelle berechtigt. Man konnte nicht die Anknüpfung dieser Kapelle an den älteren Tempel beglaubigen, der in der Zbraslavchronik erwähnt wird. Die Kapelle wurde wahrscheinlich vom König Václav II. gegründet und während des ersten Drittels des 14. Jhds. fertiggebaut. Die Untersuchung der Gruft unter dem Presbyterium der heutigen Kirche brachte nur Gräber der Ordensbrüder aus der zweiten Hälfte des 18. Jhds. und den Interieurstand aus den Jahren 1751 — 1926 nach den Umbauten.

Nördlich der St. Jakob Kirche wurde 1986 in der Wand der Prälatur das Gewände eines frühgotischen Fensterchens gefunden. In seiner Ausmauerung an der Außenseite der Fassade erschienen zwei Schichten Verputz mit zwei verschiedenen Wandgemälden. Ein kühner Eingriff ermöglichte, die beiden Gemälde zu separieren und abzunehmen; die stammen aus der gotischen Zeit, das ältere mit Pietaabbildung wahrscheinlich aus den 50 — 60er Jahren des 14. Jhds., das jüngere mit der Szene Beisetzung von Jesus Christus in das Grab entstand im 4. Viertel des 15. Jhds. Das Passionsthema beider Gemälde und ihre Situierung außerhalb der Klausur beweist, daß sie eine besondere Funktion bei den Osterprozessionen spielen konnten, die schon nach 1325 im Kloster stattfanden.

Die neu gefundenen Überreste der gotischen Architektur sind von besonders wichtiger Aussagekraft für die Stilverbindung von dem Hofbauwesen der letzten Przemysliden und Zisterziensern. Das Gemälde charakterisiert dazu noch das geistliche Milieu der königlichen Grabstätte, die bis in die Zeit der Jagellonenregierung ein Wallfahrtsort mit dem Heiligenkult Leiden Christi war.